

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

*Кафедра соціально-економічної географії і регіоналістики імені
Костянтина Нємця*

До захисту допустити

Завідувач кафедри _____ Людмила НЕМЕЦЬ

« ____ » _____ 2024 р.

**ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ
В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

Виконала: студентка 2 курсу магістратури, групи ГТ-21-з
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
ОПП «Географія, економіка та
краєзнавчо-туристична робота»
Чупахіна Ганна Рамаївна

Науковий керівник:
к. геогр. н., доцент Телебенєва Євгенія Юріївна

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

_____
Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ
_____
Секретар ЕК Олена ПЕДЬ
« ____ » _____ 2024 р.

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ГЕОГРАФІЇ.....	6
1.1.	Понятійно-термінологічний апарат дослідження інноваційних методів навчання в географії.....	6
1.2.	Характеристика методів навчання в географії.....	8
1.3.	Інформаційно-комунікаційні технології як інноваційні методи навчання.....	11
1.4.	Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій при викладання географії.....	16
РОЗДІЛ 2.	ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	25
2.1.	Особливості викладання географії в закладах загальної середньої освіти в Україні.....	25
2.2.	Використання інноваційних методів на уроках географії під час дистанційного навчання в умовах війни.....	28
2.3.	Аналіз навчальних програм з географії у закладах загальної середньої освіти в країнах Європи.....	31
2.4.	Міжнародна співпраця в освіті та підтримка України в період війни.....	39
РОЗДІЛ 3.	ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	43
3.1.	Переваги та недоліки використання інноваційних методів навчання на уроках географії	43
3.2.	Рекомендації щодо використання інноваційних методів навчання на уроках географії.....	46
3.3.	Приклади розробок уроків з використанням інноваційних методів навчання.....	49
ВИСНОВКИ.....		57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		59
ДОДАТКИ.....		66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Останнім часом інтерес до географії як навчального предмета у школярів суттєво знизився. Водночас географія є унікальним предметом, що поєднує знання з фізики, хімії, літератури, історії, математики та біології. Завдання кожного вчителя географії – підвищити зацікавленість учнів і активізувати їхню участь у навчальному процесі.

Процес формування знань є тривалим і складним, оскільки включає етапи сприйняття, осмислення, запам'ятовування і застосування. Цей процес ускладнюється тим, що «знання», зокрема й географічні, складаються зі складної структури елементів, таких як поняття, категорії, закономірності тощо. Щоб отримати якісні знання, важливо правильно організувати цей процес. Проблема ефективності навчання не є новою в педагогічній теорії; вона досліджувалась ще в роботах Я. А. Коменського, Г. Песталоцці та К. Д. Ушинського. Одним із критеріїв ефективності навчання є рівень засвоєння знань, умінь і навичок.

Сучасна освітня система вирізняється прагненням знайти оптимальний баланс між усталеними традиціями та впровадженням нових підходів; це також пошук більш ефективних педагогічних методів навчання. У сьогоднішній навчальній практиці інновації вважаються важливими для інтелектуального, творчого та морального розвитку учнів.

Суспільство, в якому ми живемо, змінюється, і разом з ним змінюються пріоритети та цілі географічної освіти. У XXI ст. від вчителя географії очікується не стільки передача великої кількості інформації, скільки навчання учнів самостійно знаходити та аналізувати необхідні географічні дані. Головний акцент тепер робиться на розвитку особистості, здатної до подальшої самоосвіти.

Розвиток індивідуальних якостей особистості стає основною метою сучасної освіти. Тому процес навчання має базуватися на теорії розвивального навчання, яку розробляли такі науковці, як Л. С. Виготський, А. А. Смирнов, В. В. Давидов, Л. В. Занков, О. М. Леонтьєв та Д. Б. Ельконін. Також застосовуються інші теорії, зокрема теорія активізації навчання (А. А. Вербицький, Г. І. Щукіна), теорія поетапного формування розумових дій (П. Я.

Гальперін, О. М. Кабанова-Меллер, Н. Ф. Тализіна, І. С. Якиманська), теорія формування знань (А. Н. Звягін, Л. Я. Зоріна, І. М. Пономарьова, А. П. Усова, Е. Е. Карпова, В. А. Щенев), теорія проблемного навчання (І. Я. Лернер, М. І. Махмутов, А. Н. Леонтьєв, В. А. Крутецький) та інші.

У ХХІ столітті суспільство стало інформаційно насиченим, що вплинуло й на освіту. Одним із напрямів сучасної освіти стала її комп'ютеризація, яка передбачає використання комп'ютерних технологій у навчанні. Географія, серед шкільних предметів, має значний потенціал для впровадження інноваційних методів навчання. Важливість впровадження інноваційних методів навчання, а саме комп'ютерних технологій при викладанні географії очевидна, теоретичні, дидактичні та методичні аспекти цієї роботи потребують глибшого вивчення. Актуальність та важливість дослідження цього питання визначає тему і мету.

Об'єктом даної роботи є інноваційні методи навчання географії в закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є особливості застосування інноваційних методів навчання географії в закладах загальної середньої освіти.

Метою даної роботи є вивчення та аналіз сучасних інноваційних технологій та методів навчання географії в закладах загальної середньої освіти.

Згідно мети були поставлені наступні завдання:

- розглянути теоретико-методичні основи дослідження інноваційних методів навчання в географії;
- охарактеризувати сучасні тенденції та особливості навчання географії в закладах загальної середньої освіти;
- розглянути особливості впровадження інноваційних методів навчання на уроках географії;
- проаналізувати ефективність використання інноваційних методів навчання на уроках географії в закладах загальної середньої освіти;
- навести приклади та запропонувати рекомендації щодо використання інноваційних методів навчання на уроках географії.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у роботі було

застосовано низку методів: аналіз розв'язання проблеми в психолого-педагогічній та методичній літературі з географії в контексті досліджуваного питання; вивчення офіційних і нормативних документів; аналіз навчальних програм, підручників і додаткових джерел; концепцій географічної та краєзнавчої освіти; статистичний метод; системний підхід; метод узагальнення характеристик досліджуваної проблеми.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг роботи без додатків складає 65 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ГЕОГРАФІЇ

1.1. Понятійно-термінологічний апарат дослідження інноваційних методів навчання в географії

Інноваційні методи навчання - це сучасні підходи до організації освітнього процесу, що базуються на використанні новітніх технологій, нестандартних форм і методів роботи, спрямованих на активізацію навчальної діяльності учнів та розвиток їхньої самостійності, креативності й критичного мислення.

Інноваційні методи навчання в географії – це сучасні підходи, які використовуються для підвищення ефективності вивчення географічних дисциплін, мотивації учнів та розвитку їхніх пізнавальних навичок. Такі методи спрямовані на інтеграцію теоретичних знань із практикою, формування критичного мислення та залучення учнів до активного пізнання світу [21].

Рис. 1.1. Дефініції поняття інноваційні методи навчання (складено автором за даними [21])

Ці методи базуються на інтерактивності, творчості, співпраці та адаптації навчального процесу до сучасних вимог і викликів. Інноваційні методи передбачають використання таких інструментів, як інформаційні технології, проектне навчання, гейміфікація, проблемно-орієнтоване навчання та інші підходи, що стимулюють активність і самостійність учнів.

Мета інноваційних методів – створити динамічне навчальне середовище, яке сприяє не лише передачі знань, але й розвитку критичного мислення, творчого підходу та практичних навичок у вирішенні реальних завдань.

Інноваційні методи спрямовані на розвиток творчості як у вчителів, так і в учнів. Вони заохочують використання нестандартних рішень і підходів до вивчення матеріалу. Забезпечують активну взаємодію між учнями, вчителем і навчальним матеріалом, сприяючи залученню до процесу навчання через обговорення, дебати, групову роботу або симуляції [51].

Інноваційні методи часто використовують інформаційно-комунікаційні технології, мультимедійні засоби та інтерактивні платформи, що робить навчання більш доступним і гнучким. Зважають на індивідуальні потреби, здібності та інтереси учнів, забезпечуючи можливість персоналізації навчання. Також залучають учнів до вирішення реальних або змодельованих проблем, що сприяє розвитку критичного мислення, аналізу та самостійності. Дозволяють легко адаптуватися до змінних умов, зокрема в умовах дистанційного навчання чи роботи в нестандартних ситуаціях.

Використання елементів гри під час навчального процесу допомагає підвищити мотивацію учнів і зробити процес навчання більш цікавим і захопливим. Інноваційні методи спрямовані не лише на засвоєння знань, а й на розвиток навичок, таких як співпраця, креативність, інформаційна грамотність і вміння вирішувати проблеми.

Інноваційні методи передбачають аналіз учнями своїх дій, досягнень і помилок, що допомагає їм розвивати навички самоконтролю та вдосконалення. Зосереджені на досягненні практичних результатів і підвищенні якості знань, умінь і навичок, які мають застосування у реальному житті.

Результатом використання інноваційних методів в навчанні є забезпечення інтеграції знань із практикою, що допомагає підготувати учнів до реальних викликів та потреб сучасного світу.

1.2. Характеристика методів навчання в географії

Методи навчання в географії включають широкий спектр підходів, що допомагають розвивати знання, навички та компетенції учнів. Основні методи навчання в географії можна умовно розділити на декілька груп.

Перша група це вербальні (словесні) методи навчання. Сюди ми відносимо лекцію, характерною особливістю якої є передача великого обсягу інформації в короткий час. Використовується даний метод для ознайомлення з новими темами. Також до цієї групи відносять метод розповіді, яка дає змогу викладачеві більш детально пояснювати матеріал та залучати учнів до дискусії.

Наступний метод це бесіда, який допомагає стимулювати активну участь учнів через обговорення й постановку запитань. Наступним методом навчання є обговорення і саме спільне обговорення проблеми або теми, сприяє розвитку критичного мислення [55].

Друга група методів – це візуальні методи навчання. До цієї групи методів відноситься метод демонстрації, а саме використання карт, графіків, схем та моделей для наочного представлення географічних понять. Використання картографічних методів навчання дозволяє вивчити географічні карти для розуміння просторового розташування об'єктів. Застосування в навчанні мультимедіа, а саме відео, презентацій та віртуальних турів дозволяють створити інтерактивне середовище, що допомагає краще запам'ятовувати матеріал.

Практичні методи це наступна група і сюди ми відносимо практичні роботи, які включають роботу з картами, складання картосхем, виконання вимірювань тощо. Наступне це лабораторні дослідження, а саме залучення учнів до експериментів, пов'язаних з географічними об'єктами та явищами. Метод проектної діяльності включає виконання індивідуальних або групових проєктів на певну тему, що вимагає дослідницького підходу [55].

Ще одна група – це методи активного навчання. Метод мозкового штурму – це генерація ідей та пропозицій щодо розв’язання певної географічної проблеми. Метод ділової гри – це імітація реальних географічних ситуацій або сценаріїв (наприклад, управління природними ресурсами). Ще один з методів цієї групи – це дебати. Це обговорення протилежних точок зору на певні географічні питання, що стимулює критичне мислення.

Наступне, це методи дослідницького навчання. До цієї групи відносимо експедиційний метод – це виїзд на місцевість для спостереження природних процесів та дослідження об’єктів. Метод наукового дослідження, що включає збір, обробку та аналіз даних з використанням наукових методів дослідження. Метод проблемного навчання включає постановку проблемних запитань та їхнє вирішення за допомогою аналізу ситуацій.

Наступна група – це ігрові методи навчання. Ці наприклад, рольові ігри, де учні беруть на себе ролі певних персонажів або професій (еколог, метеоролог) і працюють над вирішенням тематичних завдань. Також це можуть бути географічні вікторини та конкурси, під час застосування таких методів залучають учнів у процес змагання та перевіряють їх знання у форматі гри [55].

Ще одна група – це методи з використанням ІТ та інтернет-ресурсів. Застосування в навчання методу геоінформаційних системи (ГІС), дозволяє вчитися роботі з ГІС-технологіями для аналізу географічних даних. Використання онлайн-карт та інтерактивних платформ дозволяє учням досліджувати різні географічні регіони, працювати з картами й робити аналіз даних.

Кожен із зазначеної групи методів може бути адаптований до різних вікових груп, а їхнє комбінування створює умови для глибокого та ефективного вивчення географії.

В сучасному навчальному процесі застосування групи інноваційних методів навчання в географії є дуже важливим та актуальним, так як вони сприяють активному залученню учнів, розвитку критичного мислення та навичок роботи з інформацією [60].

Прикладом використання таких методів під час навчання географії є STEAM-підхід. STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) інтегрує природничі науки, інженерію, мистецтво і математику. Цей підхід в географії дозволяє досліджувати природні явища з використанням різних дисциплін та технологій. Наприклад, учні можуть проєктувати екологічно безпечні міста або аналізувати кліматичні зміни за допомогою математичних моделей.

Інтерактивні карти та геоінформаційні системи (ГІС). Використання ГІС дозволяє учням працювати з реальними даними, аналізувати різноманітні географічні процеси, вивчати просторові закономірності та взаємозв'язки між природними і соціально-економічними процесами. Інтерактивні карти та платформи (Google Earth, ArcGIS) дозволяють учням досліджувати географічні об'єкти в реальному часі, змінювати параметри відображення та робити власні аналітичні висновки [55].

Доповнена (AR) та віртуальна (VR) реальність. AR/VR технології дають можливість створити віртуальні екскурсії, щоб учні могли «відвідати» різні географічні місця, не виходячи з класу. Наприклад, вивчення вулканів, пустель або океанів стає більш наочним і цікавим. Учні можуть «подорожувати» по карті світу або вивчати ландшафти в тривимірному середовищі, що допомагає краще розуміти просторові структури.

Проектне та проблемне навчання ще один інноваційний метод. Проектна робота сприяє самостійній дослідницькій діяльності учнів. Вони можуть досліджувати місцеві екологічні проблеми, урбаністичні питання або вивчати демографічні процеси і представляти результати своїх досліджень у вигляді презентацій, звітів або карт. Проблемне навчання ставить перед учнями реальні географічні проблеми (наприклад, проблема глобального потепління) і стимулює пошук рішень на основі аналізу даних та критичного мислення.

Метод перевернутого класу (Flipped Classroom) де учні вивчають теоретичний матеріал самостійно, переглядаючи відео-лекції, читаючи матеріали або працюючи з інтерактивними ресурсами вдома, а на уроці виконують

практичні завдання та проєкти. Це дозволяє використовувати класний час для обговорення та глибокого аналізу теми [57].

Гейміфікація та освітні ігри дозволяють застосовувати елементи гри (завдання, бали, нагороди) для стимулювання інтересу до навчання. Це можуть бути інтерактивні вікторини, ігрові картки, географічні пазли. Освітні геоігри (як-от Minecraft для дослідження ландшафтів) дозволяють учням створювати моделі рельєфу, досліджувати екосистеми і робити симуляції природних процесів.

Мобільне та дистанційне навчання. Мобільні додатки (як-от Quizlet, Kahoot) дозволяють учням вивчати географічний матеріал, брати участь в опитуваннях, переглядати карти й відео на своїх пристроях. Онлайн-платформи для дистанційного навчання (як-от Zoom, Google Classroom) дозволяють проводити уроки віддалено, використовувати інтерактивні дошки та обмінюватися матеріалами.

Метод кейс-стаді (case study) дозволяє вивчення реальних випадків, пов'язаних з географією, таких як природні катастрофи, демографічні зміни або екологічні проблеми. Кейс-стаді дозволяє глибше зануритися в тему та зрозуміти, як певні процеси впливають на реальне життя [59].

Соціальні та екологічні проєкти. Волонтерські проєкти та екологічні акції (наприклад, прибирання місцевих територій або створення інформаційних кампаній про сортування сміття) залучають учнів до реальної діяльності та формують екологічну відповідальність.

Інноваційні методи в навчанні географії сприяють не лише формуванню теоретичних знань, але й розвитку практичних навичок, підвищенню екологічної свідомості та соціальної відповідальності.

1.3. Інформаційно-комунікаційні технології як інноваційні методи навчання

Технологія – це набір методів і процесів, застосовуваних у певній сфері. Отже, інформаційні технології можна розуміти як такі, що призначені для обробки та зміни інформації. У педагогічній літературі багато дослідників

ззначають, що поняття «педагогічна технологія» трактується по-різному.

Кожна педагогічна технологія є інформаційною, оскільки навчальний процес заснований на отриманні та обробці інформації. Більш точним терміном для технологій навчання, що включають використання комп'ютера, є «комп'ютерна технологія», адже основним сучасним інструментом для цього є комп'ютер [28].

Комп'ютерні технології навчання – це процес підготовки та передачі інформації учням, який здійснюється за допомогою комп'ютера. *Інформаційно-комунікаційні* технології є ключовим інструментом для стимулювання та мотивації навчальної діяльності школярів, вони сприяють розвитку особистості та забезпечують якісну освіту.

Аналіз досліджень науковців-педагогів таких, як Ананьєва, М. Ф. Беляєва, Л. І. Божович, Л. А. Гордона, С. Л. Рубінштейна свідчать про те, що у більшості підлітків спостерігається нейтральний або навіть у деяких випадках негативний інтерес до навчання. І це проявляється у таких показниках [28].

Рис. 1.2. Основні показники незацікавленості учнів у навчанні (складено автором за даними [28])

Як наслідок, у учнів із низьким інтересом до навчання не формується цілісне бачення світу, затримується розвиток самосвідомості та самоконтролю, з'являється звичка до механічної, бездумної діяльності, схильність до списування та використання підказок. Робота над цією проблемою спонукала до пошуку таких методів і форм навчання, які підвищують ефективність засвоєння географічних знань, допомагають виявити індивідуальні особливості кожного учня і, на цій основі, виховують у нього прагнення до пізнання і творчості.

Досягти цього можна лише за умови цілісного підходу до навчання. Дослідивши методологічні аспекти проблеми та узагальнивши цінні знахідки з передового досвіду вчителів, важливо активно й цілеспрямовано спрямувати зусилля на розвиток пізнавальних інтересів учнів на уроках географії за допомогою використання (ІКТ) [28].

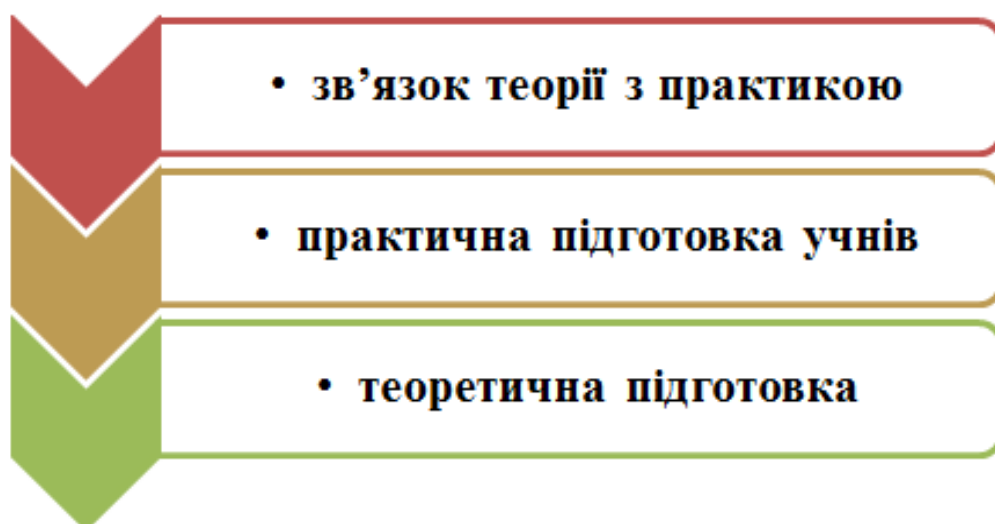

Рис. 1.3. Основні напрями освітньої підготовки учнів (складено автором за даними [28])

Основні тенденції теоретичної підготовки включають: фундаменталізацію, гуманізацію та комп'ютеризацію освіти.

Доктор психологічних наук Є. І. Машбиц говорив про те, що не слід ототожнювати комп'ютеризацію освіти з комп'ютеризацією навчання. Оскільки комп'ютеризація навчання стосується саме тих аспектів використання комп'ютера, які безпосередньо пов'язані з процесом навчання.

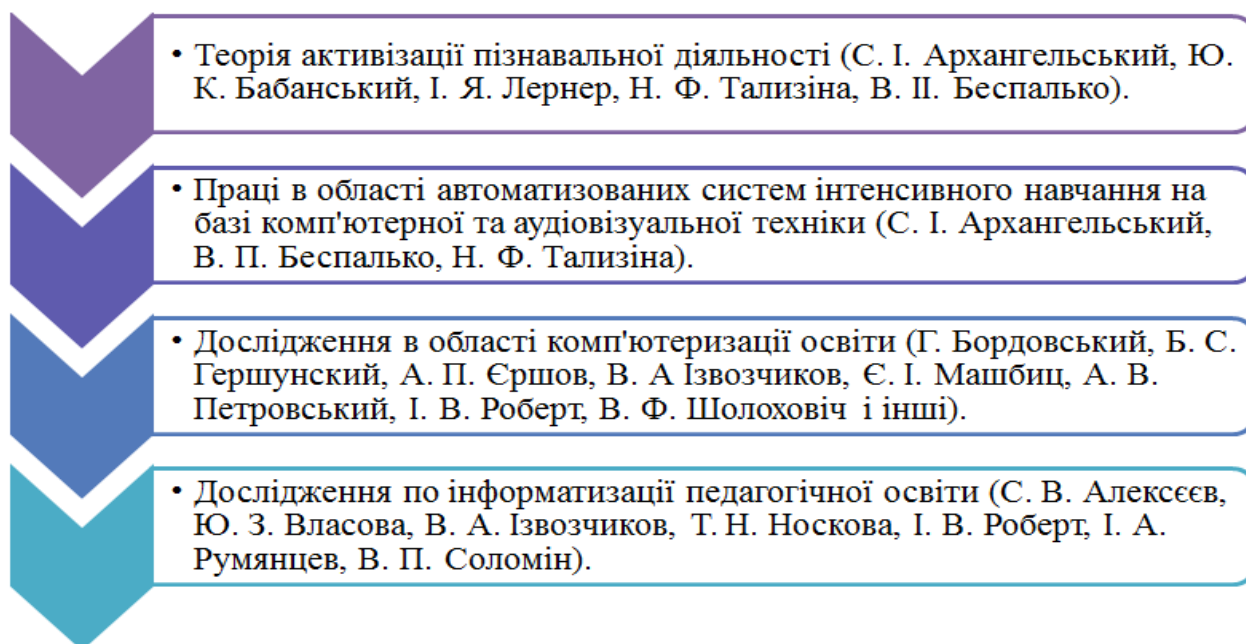

Рис. 1.4. Теоретико-методичні теорії та дослідження, щодо використання комп'ютера в навчанні (складено автором за даними [4, 8, 50, 51, 60])

Інформація, засвоєна і осмислена людиною, в процесі навчання перетворюється на складові її особистості – формується світогляд, система цінностей і смислів, переконання, уявлення, знання та вміння.

Дослідники вказують, що не можна прирівнювати комп'ютер до вчителя, оскільки це може призвести до негативних наслідків, зокрема спроб замінити вчителя автоматизованими навчальними системами. Такий підхід суперечить принципам особистісно-орієнтованої освіти і, як показує практика, є малоефективним: автоматизація може навчити лише певних технічних навичок, але майже не сприяє розвитку людини як особистості.

Однією з головних переваг електронних навчальних засобів є здатність подолати регіональні та національні межі, що дає змогу учням спілкуватися між собою та з експертами з різних галузей. Зараз питання комп'ютеризації особливо актуальне для дистанційного навчання. Розвиток комп'ютерних технологій і дистанційного навчання допоможе вирішити основні завдання: забезпечить безперервний і швидкий обмін повідомленнями та завданнями, відкриє доступ до глобальних інформаційних ресурсів, а також дозволить користувачам отримувати доступ до великого обсягу даних в Інтернеті [31].

Завдяки Інтернету вчителі можуть організувати спільну навчальну діяльність для учнів, які знаходяться далеко від школи.

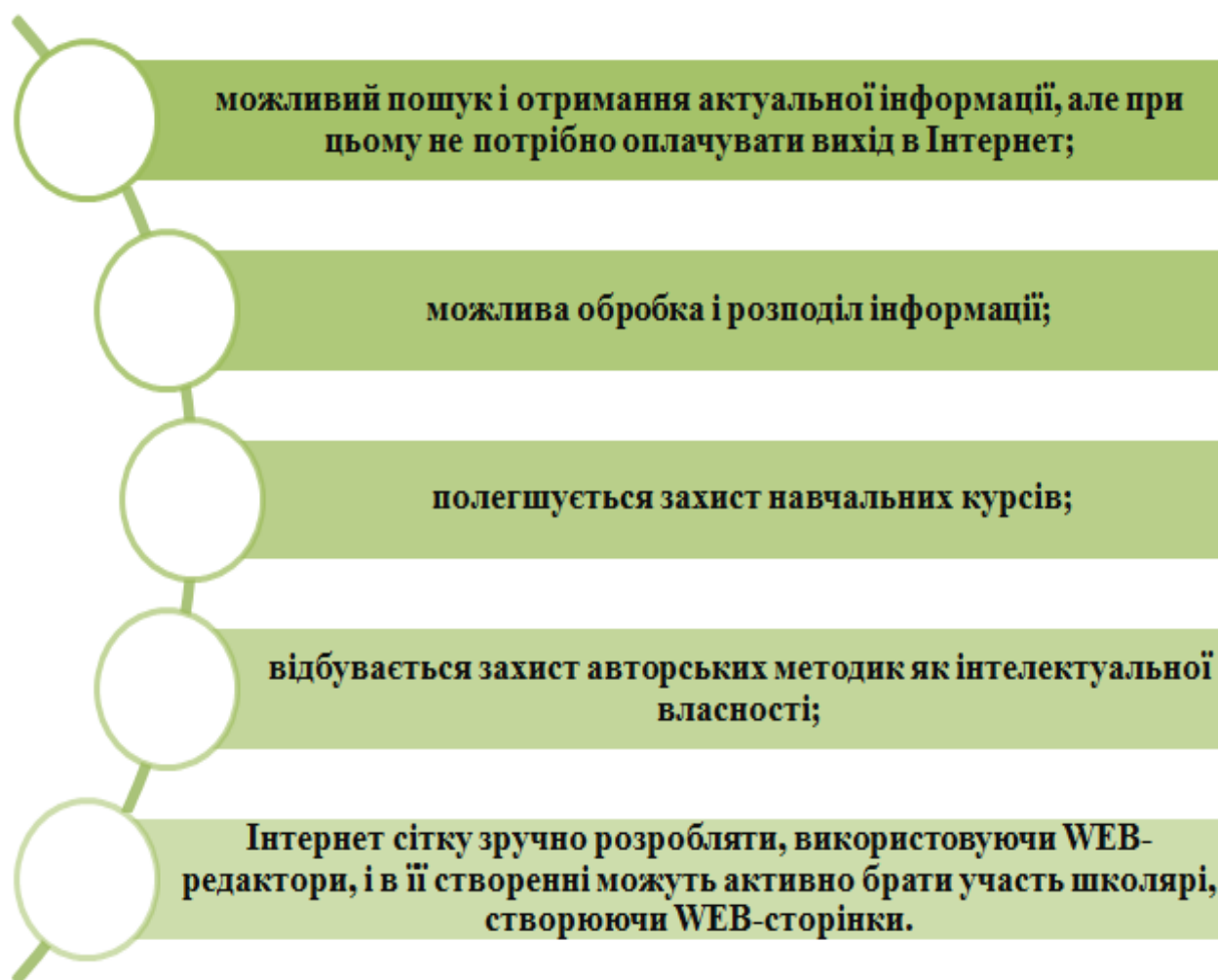

Рис. 1.4. Переваги використання Інтернет мережі
(складено автором за даними [31])

Основна відмінність Інтрамережі від Інтернету полягає в тому, що Інтернет охоплює глобальну мережу, тоді як Інтрамережа діє в межах локальної мережі. Будь-який навчальний заклад може створити власну Інтрамережу, через яку можна отримувати інформацію, необхідну для навчального процесу, обмінюватися науково-методичними матеріалами, вести електронне листування, отримувати доступ до баз даних та залучати до уроку інших користувачів мережі [26].

Численні дослідження у різних країнах показали, що використання ІКТ може підвищити успішність учнів та якість викладання. Звіт Національного інституту мультимедійної освіти в Японії підтвердив, що інтеграція ІКТ у

навчальний процес позитивно впливає на успіхи учнів, особливо у таких сферах, як «Знання і розуміння» та «Практичні й презентаційні навички».

1.4. Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій при викладанні географії

Географія – це унікальна наука і шкільний предмет, що поєднує знання про природу та суспільство, тобто про все, що оточує людину в повсякденному житті. Основна мета вивчення географії полягає у сприянні формуванню всебічно розвиненої особистості.

У більш конкретному розумінні це розвиток географічної культури, як зазначають І. В. Душина і Г. А. Понурова. Для досягнення цієї мети використовують різноманітні методи, форми та засоби навчання.

Останнім часом вчителі географії приділяють велику увагу активному навчанню. Його мета полягає в тому, щоб педагог не лише передавав знання, але й ефективно організовував навчальну діяльність учнів, спрямовуючи їх на самостійне здобуття знань. Одним із способів активізації навчального процесу є використання комп'ютера у викладанні географії [7].

Найбільш узагальнюючим терміном для позначення можливих способів застосування комп'ютера в навчанні є «комп'ютерні технології». У контексті навчання географії комп'ютерні технології охоплюють весь набір методів збору, зберігання та обробки географічної інформації, що може бути використаний у навчальному процесі через програмоване навчання. Це допомагає інтенсифікувати навчання та втілювати принципи розвиваючого навчання [31, 24].

У викладанні географії технічні засоби навчання та наочні матеріали мають велике значення, і в цьому контексті комп'ютер відкриває безмежні можливості.

Аналіз педагогічної літератури щодо використання комп'ютерних технологій у навчанні географії показав, що дослідження в цій сфері вже проводяться, але ще на досить обмеженому рівні. В. П. Максаковський зауважує,

що «комп'ютерна підтримка навчального процесу з географії, за винятком елітних шкіл, все ще недостатня. Комп'ютеризація географії, що в першу чергу полягає в аналізі, обробці та перетворенні картографічної інформації, лише починає набирати обертів». Комп'ютеризація географічної освіти в школах і вищих навчальних закладах є однією з нагальних проблем. Згідно з думкою багатьох дослідників, немає кращого способу вивчити поведінку географічного об'єкта чи явища, ніж через експерименти з його комп'ютерною моделлю.

Аналіз досвіду використання комп'ютерних технологій у навчанні різних предметів сприяв створенню схеми «Особливості застосування комп'ютера в географії», яка представлена в таблиці 1.1. Вона показує потенційні можливості застосування комп'ютера при вивченні географії в школі [19, 22].

Таблиця 1.1.

Особливості застосування комп'ютера в географії (складено автором за даними [19, 22])

Види робіт з комп'ютером					
В локальній та регіональній комп'ютерній мережі			В глобальній комп'ютерній мережі		
ГІС	Прикладні комп'ютерні навчальні програми	Комп'ютерне тестування	Конкурси WEB-сторінок	ЧАТИ	Пошук географічної довідкової інформації в мережі Internet
Експертні комп'ютерні програми з географії	Електронні мультимедійні енциклопедії на CD-дисках	Розвиваючі комп'ютерні програми (вікторини)	Створення банку довідкової інформації по географії	Телетести	Телеконференція
Комп'ютерний урок	Комп'ютерний підручник	Слайд-шоу	Закритий електронний підручник	Комп'ютерні ігри	Інтернет-підручник
Форми організації навчання					
На уроці	На уроці	На практичному занятті	При самостійній роботі		
Функції комп'ютера як засобу навчання					
Дидактична (розвиваюча, пізнавальна, оцінна, тренувальна, систематизує)		Демонстраційна	Культурознавча	Інформаційна	Розвиваюча творчу активність
Форма навчання					

(продовження таблиці 1.1).

Стационарне			Дистанційне		
Методи комп'ютерного навчання					
Інформаційно-рецептивний	Частково-пошуковий	Практичний	Діалоговий	Дослідницький	Інтерактивний
Можливість застосування					
Під час занять та після них			У позаурочний час		
Роль в процесі навчання					
Оптимізація навчального процесу	Розширення та поглиблення географічних знань	Підвищення інтересу до географії	Індивідуалізація і диференціація процесу навчання	Активізація процесу навчання	Об'єктивність оцінки ЗУН

Сучасні географи-методисти також підкреслюють важливість комп'ютера в навчанні географії. Ще в 1984 році дослідники зазначали, що за кордоном комп'ютери використовуються в навчанні географії набагато активніше, ніж у наших школах. Водночас вони виділяли основні можливості застосування комп'ютера в навчальному процесі, спираючись на досвід зарубіжних шкіл. Г.В. Володіна вбачає роль комп'ютера в тому, що він може виступати як засіб управління навчальним процесом, банк довідкової інформації, тренажер та динамічний інструмент умовної наочності. Володіна, І. В. Душина та Г. В. Понурова звертають увагу на те, що вже розробляються географічні комп'ютерні програми, серед яких вони виділяють програми-тренажери, навчальні програми, імітаційно-моделюючі програми та комп'ютерні дидактичні ігри [3].

Велику користь для географії можуть принести експертні програми або експертні навчальні системи (ЕНС). Сучасні ЕНС все більше орієнтовані на врахування та моделювання логіко-психологічних і психолого-педагогічних закономірностей реального процесу мислення людини, який розглядається як розв'язання завдання на основі аналізу основних характеристик проблемної ситуації. Такі програми отримали назву «експертних». Незабаром у навчальний процес з географії буде інтегровано використання електронних підручників.

Дослідження свідчать, що немає єдиного визначення терміну «електронний підручник». Зазвичай під цим поняттям мається на увазі програмно-методичний комплекс, який дає змогу самостійно вивчати навчальний

курс. Якщо електронний підручник (ЕП) представлений у вигляді книги з комплектом дискет, то його правильніше називати комп'ютерним підручником. При розробці ЕП зазвичай дотримуються принципів нелінійності навчальної інформації, орієнтації на особистість учня та його самостійну роботу, а також сприяють розвитку спостережливості, розумової діяльності і практичних навичок [3, 9].

Рис. 1.5. Основні складові електронного підручника
(складено автором за даними [9])

Електронний підручник зазвичай є мультимедійним продуктом, який має забезпечити ефективне навчання учнів як у режимі самоосвіти, так і при методі, де викладач замість звичайного інструктування займається консультуванням. В такому підручнику повинні бути використані анімовані карти, численні ілюстрації, ретельно підібрана інформація та якісно оформлений дикторський текст, щоб забезпечити наочність, науковість, доступність, систематичність і послідовність. Це дозволяє сприяти формуванню наочно-образних знань з географії [8].

Загалом, такого виду підручник значно заощадить час учня, який він витрачає на рутинні завдання, такі як пошук навчальних матеріалів, повторення або відновлення забутих чи невідомих понять.

Використання ілюстрацій разом з підказками є ефективним методом. Підказки можуть бути корисні при роботі з географічними картами. Деякі явища

важко описати словами, як-от водоспад, вогонь або рух літосферних плит – з їх можна лише показати. Перевага відеороликів полягає в тому, що вони дозволяють змінювати часове масштабування, показуючи явища в прискореному чи сповільненому темпі, а також здійснювати вибірккову зйомку для кращого сприйняття. Також суттєву роль в навчанні можуть відігравати електронні енциклопедії, які включають електронні карти, статті з ілюстраціями, аудіо- та відео-коментарі, хронологічні лінії, індекси, закладки та інші елементи.

Для географії важливими можуть бути не лише електронні енциклопедії та довідники, але й геозображення, атласні інформаційні системи, доступні в Інтернеті. Однак пошук необхідної картографічної інформації в мережі не завжди є легким через надмірну кількість даних і хаотичне формування інформаційних ресурсів. Тому при використанні комп'ютерних мереж для освітніх цілей, особливо в навчанні географії, основною проблемою є розробка зручних навігаторів і інтуїтивно зрозумілих інтерфейсів, які забезпечують легкість і зручність взаємодії з мережею [3,4,8].

На сьогодні значну увагу приділяють навчальним віртуальним атласам, які фактично є спеціально організованими графічними інтерфейсами для користувачів. Вони стали успішною альтернативою паперовим атласам, створення яких зазвичай займає багато часу і іноді триває роками, внаслідок чого деякі атласи встигають застаріти ще до завершення їх підготовки.

Розрізняють декілька типів електронних атласів. Існують атласи електронного типу, які призначені лише для візуального перегляду, тобто перегортання сторінок. В іншому типі атласів є функція зміни вигляду, методи відображення і навіть класифікацію картографічних явищ, а також коригування масштабу карт і отримувати їх паперові копії. Такі атласи називаються інтерактивними.

Існують атласи, які дозволяють більш різноманітно працювати з картами: комбінувати їх, порівнювати, проводити кількісний аналіз і оцінку, а також виконувати накладення і просторові кореляції. Такі атласи є ГІС-атласами. Крім того, існують спеціальні електронні Інтернет-атласи, у яких, окрім карт,

додаткової інформації та інтерактивних елементів, є також сегмент навігації, що дозволяє переміщатися по мережі та шукати інші карти [2, 3].

Рис. 1.6. Вигляд електронного підручника [9].

Попередні дослідження підтверджують, що нині понад половина користувачів картографічної інформації – це учні шкіл, ліцеїв та інших навчальних закладів.

- 1) навчальні завдання;
- 2) отримання довідкової інформації;
- 3) загальний перегляд і пошук;
- 4) цілеспрямований пошук тематичних карт;
- 5) пошук шляху або вибір маршруту;
- 6) самостійне складання карт шляхом інтерактивної комбінації статистичних даних;
- 7) дослідження, включаючи моделювання, аналіз, синтез і відображення результатів. пошук просторових даних, баз даних.

Рис. 1.7. Основні цілі звернення учнів до карт і атласів (складено автором за даними [4])

Слід зазначити, що на першому місці серед завдань стоять освітні. Інтерес учнів до комп'ютерних зображень дає педагогам унікальну можливість ознайомити їх із захоплюючим світом карт, знімків, тривимірних моделей та анімацій, допомогти сформувати особливе «картографічне» світобачення, розширити кругозір у галузі наук про Землю та підвищити картографічну грамотність. Звісно, геозображення повинні бути точними, естетично оформленими та цікавими за змістом.

Особливий інтерес для географії становлять геозображення, розміщені в Інтернеті. До них відносяться не лише статичні карти та атласи, але й аерокосмічні знімки у цифровому форматі. Кількість таких зображень є надзвичайно великою. Крім того, в Інтернеті можна знайти безліч інтерактивних геозображень, що дозволяють користувачеві самостійно створювати та змінювати карти під час дослідження. Це відкриває можливості для оновлення змісту карт, комбінування різних елементів, змінювання методів зображення, вибору певних районів для дослідження тощо. Однак, найважливіше, що в інтерактивному режимі користувач може додавати актуальну інформацію на карти [2, 3,4].

У комп'ютерних мережах є блоки карт, знімків та інших геозображень, які є частиною географічних інформаційних систем (ГІС). З ними можна працювати: порівнювати, накладати одне на одне, вивчати взаємозв'язки між різними явищами, використовувати для оцінки та поділу територій, а також для вирішення різноманітних наукових, практичних чи навчальних завдань.

ГІС займають особливе місце. Вони представляють собою автоматизовані системи, призначені для роботи з графічними та тематичними базами даних. Такі системи виконують функції моделювання, обчислення, створення карт та атласів, що використовуються для прийняття рішень і здійснення контролю.

ГІС дозволяють швидко знаходити потрібні дані, поєднувати космічні зображення (аерознімки) з картами, здійснювати трансформацію знімків, коригувати їх геометрію, а також об'єднувати й синтезувати великий обсяг інформації за запитом користувача. Вони дозволяють виводити на екран просторові взаємозв'язки, використовуючи різноманітні моделі. У рамках ГІС

даними є відомості, що описують об'єкти, географічні дані, які вказують на просторове розташування предметів, а також тимчасові дані, що відображають конкретний момент чи період часу [4,7].

Рис. 1.8. Засоби ІКТ (складено автором за даними [19, 28])

ГІС можна класифікувати на загального призначення і спеціалізовані, загальногеографічні та галузеві, а також за масштабом і охопленням – на регіональні, національні та глобальні. В Інтернеті переважають оперативні карти, які створюються в реальному часі, тобто під час самого процесу. Вони містять актуальну довідкову інформацію. Найбільшу частину займають карти, що показують погоду та небезпечні атмосферні явища, такі як урагани і циклони. Другим за популярністю є плани міст і дорожні карти. Інші геозображення використовуються для спеціалізованих наукових і практичних цілей, наприклад, карти змін навколишнього середовища або супутникові знімки, що відображають стан сільськогосподарських угідь. Також популярні карти транспорту та навігації, карти, що відображають поточні події, політичні

конфлікти, гарячі точки, а також карти національних парків, які використовуються для туризму та подорожей [19, 28].

Рис. 1.9. Використання ІКТ в навчально-виховному процесі (складено автором за даними [19, 28])

Сучасне суспільство має величезні інформаційні ресурси, які зберігаються в персональних комп'ютерах і комп'ютерних мережах. Для педагога завжди постає завдання вибору найбільш корисної та значущої навчальної інформації, і сьогодні неможливо обійтися без використання комп'ютерних технологій.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Особливості викладання географії в закладах загальної середньої освіти в Україні

Учні 6-9 класів зараз вивчають географію за новою програмою, запровадженою у школах у 2022 році. Для учнів 8-9 класів Міністерство освіти рекомендує програму з поглибленим вивченням предмета. У 10-11 класах географію викладають за програмами двох рівнів: стандартного та профільного. У 2022 році була оновлена програма для стандартного рівня, тоді як для профільного рівня залишається програма, затверджена ще у 2017 році [46].

Основні зміни у програмах для 8, 10 та 11 класів шкіл значною мірою відображають сучасну ситуацію у світі, зокрема зміну суспільно-економічних і геополітичних умов як в Україні, так і на глобальному рівні [42].

Згідно із Законом України «Про освіту», вчитель має право самостійно обирати форми, методи та засоби навчання, а також визначати кількість годин для вивчення певного матеріалу. У 10-11 класах педагог може вирішити, за яким рівнем – стандартним або профільним – буде навчатися клас. Вчитель також може змінювати розподіл годин між темами, використовуючи резервний час для глибшого засвоєння матеріалу. Крім того, він самостійно визначає, коли і як проводити уроки систематизації знань або повторення. За потреби, вчитель може організувати екскурсії чи дискусії, якщо це сприятиме кращому засвоєнню матеріалу [42].

Географія в школах – це предмет, що допомагає учням створити цілісне, системне уявлення про Землю як планету людства. Основна мета географічної освіти – формувати знання, уміння, навички та здатності, які можна застосовувати в різних життєвих ситуаціях. Вивчення географії в школах поглиблює знання, розширює кругозір і сприяє розвитку відповідальності за довкілля. Учні мають навчитися свідомо реагувати на події навколо і розвивати

географічне мислення, яке стає частиною їхнього світогляду [22, 44].

<p>Перелік основних завдань, які потрібно реалізувати на уроках географії в закладах загальної середньої освіти</p>	<p>Сформувати в учнів дослідницькі навички та вивчення способів пізнання навколишнього середовища та життя суспільства. Для кращого засвоєння матеріалу розроблення практичних робіт, досліджень, спостережень, проєктів, моделювань ситуацій, також встановлення зв'язків між суспільством та природою, людиною та станом довкілля, критична оцінка почутого чи побаченого, класифікація та систематизація вивченого.</p>
	<p>Вивчення та засвоєння різних носіїв та джерел географічної інформації: карт, статистичних даних, науково-популярних текстів, геоінформаційних ресурсів для пошуку, демонстрації різних географічних даних.</p>
	<p>Учні повинні розуміти та пояснювати основні географічні поняття та закономірності, розуміти розвиток природних та суспільних процесів, взаємозв'язки між природними компонентами, суспільством на різних територіях світу та України, також збагнути наслідки природокористування та їх вплив на навколишнє середовище.</p>
	<p>Учні повинні розвинути толерантне ставлення до природи та суспільства, а вчителі повинні виховувати патріотичне ставлення та громадську позицію до рідного краю та України в цілому.</p>
	<p>Формування в учнів екологічної свідомості, становлення екологічної грамотності та культури.</p>
	<p>Виховування національної свідомості, гарного ставлення до інших народів та повага до культури та звичаїв цих народів.</p>
	<p>Формування в учнів здатності використовувати отримані знання та уміння у повсякденному житті, розвиток свідомого ставлення до навколишнього середовища, оцінювання впливу людини на природу, розвиток адаптаційних навиків.</p>
	<p>Розвиток пізнавальних, інтелектуальних та творчих здібностей учні, розв'язання проблемних завдань, самостійне вивчення нових цікавих географічних фактів.</p>

Рис. 2.1. Перелік основних завдань, які потрібно реалізувати на уроках географії в закладах загальної середньої освіти (складено автором за даними [4, 22, 44])

Під час навчання географії у школі вчителі акцентують увагу на розвитку природничих компетентностей: формуванні світогляду, використанні наукових знань для пояснення різних природних процесів і явищ, набутті дослідницького досвіду та вмінні самостійно робити висновки з отриманої інформації. Також

важливим є розуміння того, яких негативних наслідків для природи може завдати діяльність людини.

У зв'язку з війною в нашій країні, вчитель має обережно і неупереджено подавати відповідну інформацію, не нав'язуючи своїх поглядів. Важливо враховувати, що через воєнні дії багато дітей стали біженцями або переселенцями, тому педагог повинен бути чутливим до їхнього психологічного стану і не тиснути на них. Учитель має зосередити увагу на темах становлення української нації, розвитку міжнародних торговельних і культурних зв'язків, а також питаннях, що стосуються біженців та внутрішньо переміщених осіб. Крім того, він повинен навчати учнів критично мислити, перевіряти інформацію і розпізнавати фейкові новини [35].

Для кращого засвоєння матеріалу або узагальнення певних тем на уроці вчитель має використовувати різноманітні інструменти, такі як структурні схеми, опорні конспекти, карти, таблиці, відеофільми, зображення та інші візуальні матеріали.

Для кращого вивчення географії особливий акцент робиться на практичних навичках, які учні набувають, виконуючи практичні роботи. Під час такої роботи учні використовують раніше вивчений теоретичний матеріал і виконують завдання за заданим алгоритмом, що завершується отриманням конкретного результату, визначеного ними самостійно.

Практичні роботи можуть мати навчальний, пізнавальний або тренувальний характер, і їхній результат повинен мати освітню цінність для учнів. Згідно з новою програмою, вчитель має право самостійно визначати кількість і тип практичних робіт для досягнення запланованих результатів. Також педагог може вибірково оцінювати роботи й записувати в журнал лише обрані з них на власний розсуд.

У процесі навчання учні повинні виконувати різноманітні географічні задачі, аналітичні завдання та дослідження, розвивати навички роботи з картою та іншими джерелами інформації, а також проводити порівняльний аналіз. Такі методи зазвичай використовуються під час практичних робіт і є важливим

засобом для оцінювання навчальних досягнень учнів у класі.

Вчитель зобов'язаний оцінити дві практичні роботи за семестр, а для старших класів профільного рівня мінімум п'ять робіт. Також протягом семестру учні виконують 1-2 географічні дослідження, які можуть бути індивідуальними або груповими за згодою вчителя. Оцінка цих робіт здійснюється під час презентації або захисту дослідження. Письмові роботи з географії також важливі, вони виконуються після завершення певних тем чи розділів і можуть мати різні формати. Наприкінці семестру проводиться одна підсумкова контрольна робота, зазвичай у вигляді тесту з картографічними завданнями [51, 53].

2.2. Використання інноваційних методів на уроках географії під час дистанційного навчання в умовах війни

Я працюю в КЗ «Зідьківський ліцей ім. Г.І. Ковтуна» Зміївської міської ради Чугуївського району Харківської області і під час свого дослідження я вирішила провести опитування серед моїх колег-вчителів з різних регіонів та їх учнів. Анкети містили питання щодо застосування методів навчання, їх ефективності та сприйняття навчального процесу. Анкетування було проведено в школах, розташованих у зонах бойових дій.

У процесі дослідження також був проведений аналіз навчальних програм і ресурсів, зокрема оцінка наявності та доступності інноваційних матеріалів і ресурсів для викладання географії, таких як геоінформаційні системи, віртуальні інструменти та онлайн-ресурси. Також було проведено аналіз навчальних програм та планів уроків для виявлення використання інноваційних методів.

У моєму дослідженні було опитано 80 вчителів з різних регіонів України. За результатами анкетування можна виділити такі основні відомості: 30 вчителів (37%) повідомили, що використовували інтерактивні методи навчання до і під час війни. Це досить значна частина респондентів. 15 з 79 опитаних вчителів (19%) використовують інтерактивні методи регулярно, але не завжди. Це свідчить про стабільне застосування таких методів у викладанні географії. Однак ці вчителі

вказали, що під час воєнного стану почали застосовувати їх рідше, більше орієнтуючись на традиційні методи. 11 вчителів і це 14% вказали, що застосовують їх час від часу, що означає, що ці методи не використовуються ними на постійній основі, а 24 вчителі, що складає 30% відмітили, що не застосовують інтерактивні методи навчання під час війни.

Результати проведеного опитування ще раз підтверджують, що інтерактивні методи навчання географії користуються популярністю серед вчителів, але не всі вчителі застосовують їх на постійній основі. Це може стати підставою для подальших досліджень і популяризації їх в навчальному процесі. (рис. 2.2.)

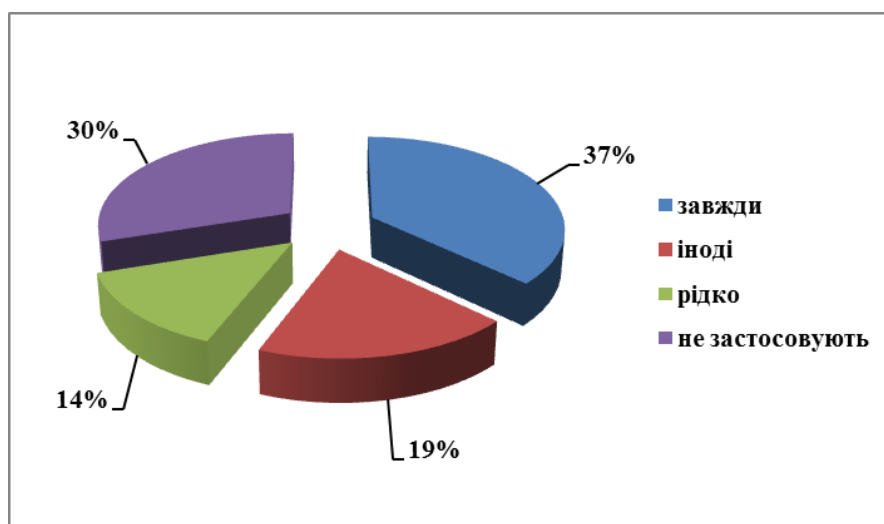

Рис. 2.2. Результати опитування, щодо використання інноваційних методів навчання в умовах війни (опитування серед вчителів)

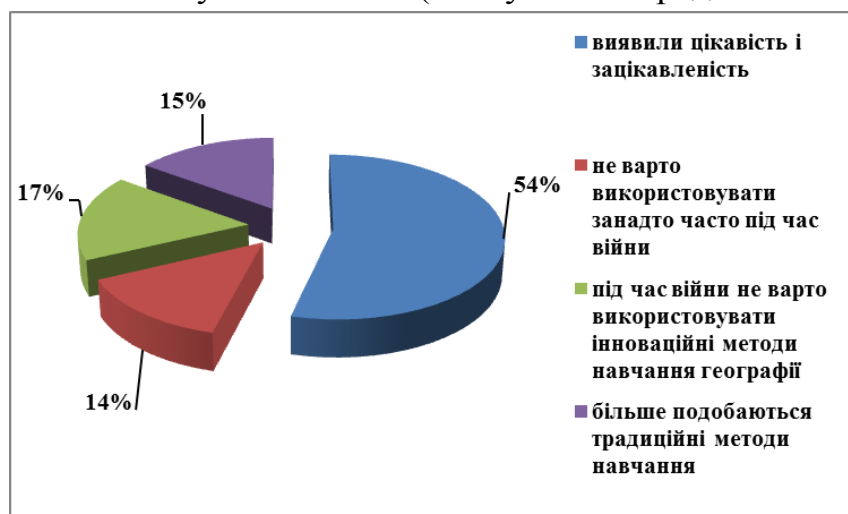

Рис. 2.3. Результати опитування, щодо зацікавленості та доцільності використання інноваційних методів навчання в умовах війни (опитування серед учнів)

В ході дослідження, також було проведено опитування серед учнів з різних регіонів України. В цьому опитуванні взяли участь 140 учнів. З опитаних 75 учні (54%) відмітили зацікавленість в інноваційних методах навчання географії під час війни. Вони вважають ці методи дуже цікавими і корисними, відзначаючи, що вони підходять для використання в умовах війни. 20 учнів (14%) також позитивно ставляться до використання інноваційних методів, але зазначають, що не треба використовувати їх дуже часто в навчальному процесі в умовах війни. Такі учні вважають, що ці методи можуть бути ефективними, але також важливо застосовувати й інші традиційні методи навчання. З опитаних 24 учня (17%) вважають, що під час війни не слід застосовувати інноваційні методи навчання в географії. Ймовірно, вони переконані, що ці методи можуть бути відволікаючими або неефективними в умовах стресу та нестабільної ситуації.

Всім іншим більше до вподоби застосування традиційних методів, ці учні вважають, що вони є більш ефективними через їх давню практику використання. Вони переконані, що інноваційні методи не слід застосовувати взагалі, оскільки вважають їх малоефективними або нецікавими.

Загалом, результати опитування показують, що учні мають різні погляди на використання інноваційних методів навчання географії. Більшість з них проявили інтерес і підтримку цих методів, вважаючи їх корисними, проте є й ті, хто вважає, що їх слід обмежити або навіть повністю відмовитися від них під час воєнного стану.

Таким чином, результати опитування демонструють широкий спектр підходів і точок зору щодо застосування інноваційних методів навчання географії в умовах воєнного часу. Подальші освітні ініціативи мають бути спрямовані на адаптацію навчальних методів до потреб і вподобань як учителів, так і учнів, зокрема враховуючи їхнє ставлення до інноваційних технологій. Це дозволить забезпечити високий рівень освіти навіть в період війни.

2.3. Аналіз навчальних програм з географії у закладах загальної середньої освіти в країнах Європи

У школах Англії географія вивчається на трьох етапах. Перший етап охоплює вік від 12 до 14 років, і більшість учнів вивчають географію як частину національної навчальної програми. Однак, з 15 до 16 років географія стає факультативним предметом. Наприкінці цього етапу учні здають випускний іспит, відомий як GCSE, який включає в себе матеріал з географії, пройдений за всі роки навчання. Варто зазначити, що географія є одним із найбільш популярних предметів на фінальному етапі шкільного навчання в Англії.

На ключових етапах навчання, зокрема в 7-11 класах, особливу увагу приділяють темам, таким як місце, простір, масштаб, взаємозалежність, фізичні та людські процеси, взаємодія навколишнього середовища та сталий розвиток, а також культурне розуміння. Британська навчальна програма з географії для середньої школи включає важливі процедури, такі як географічні дослідження в школі, збір географічної інформації та просторових даних, польові роботи, використання геоінформаційних систем, освоєння картографії, вивчення специфічної лексики, розуміння простору через кейс-методи та проблемно орієнтоване навчання. Все це сприяє розвитку ставлення до розуміння та оцінки змін навколишнього середовища, зокрема тих, що викликані сталим розвитком.

Ця навчальна програма є значно більш гнучкою та інтегрованою порівняно з іншими країнами. Вона має практичну складову та має ресурсну базу для розвитку навичок і методів вивчення географії. Такий підхід дозволяє активно використовувати індуктивні методи навчання, зокрема навчання через запитання. Це означає, що майстер-класи та заучування географічних фактів на пам'ять використовуються значно менше. Завдяки цьому програма сприяє застосуванню конструктивістського підходу у вивченні географії та стимулює мотивацію учнів [67].

Це підтверджується критеріями оцінювання та специфікаціями для зовнішнього тесту GCSE, розробленими основними екзаменаційними комісіями. Приблизно половина оцінки базується на змісті, що стосується

географічних навичок, таких як робота з графіками, картами та статистичними методами. Також враховуються знання та розуміння географічного матеріалу, які сприяють розвитку просторового мислення та формуванню компетенцій просторового громадянства, відповідно до нової Національної навчальної програми, запровадженої у школах з вересня 2014 року.

У цих пропозиціях визначено дві основні навчальні цілі, пов'язані з використанням геоінформації. По-перше, учнів слід навчати працювати з геоінформаційними системами (ГІС) для перегляду, аналізу та тлумачення місцевостей і даних. По-друге, важливо використовувати польові дослідження для збору, аналізу та формулювання висновків на основі географічних даних, застосовуючи різноманітні джерела дедалі складнішої інформації.

На ключовому етапі для учнів віком 16-18 років цей підхід стає більш структурованим, оскільки навчальна програма базується не на окремих концептуальних темах, а на блоках, що охоплюють розуміння, інтерпретацію та застосування географічних знань. Наприклад, у специфікації для A Level (розробленій AQA, найбільшою екзаменаційною комісією) предмет географії поділяється на чотири основні тематичні блоки: фізична та людська географія, географічні навички, актуальні теми сучасного світу, а також польові дослідження й географічна оцінка [67].

У 2007 році Німецьке географічне товариство оприлюднило звіт про освітні стандарти географії. Документ було представлено на конференції міністрів освіти федеральних земель Німеччини, який отримав позитивний відгук від усіх її учасників. У вступі звіту розглядається роль географії в «обов'язковій освіті». Перші три компетенції (K, SO, M) зосереджені на розвитку просторового мислення, тоді як інші (C, E, A) стосуються аспектів просторового громадянства.

Ці компетенції були адаптовані до навчальних програм кожного регіону Німеччини. Оскільки компетенції визначені на загальнонаціональному рівні, сама навчальна програма може відрізнятися залежно від федеральної землі. Наприклад, у навчальній програмі міста Берлін для обов'язкової середньої

освіти (7-10 класи) визначено п'ять основних компетенцій з географії, які сприяють розвитку географічних знань і навичок: просторове орієнтування, просторовий аналіз, просторове сприйняття, просторове оцінювання та просторове усвідомлення.

На додаток до цих компетенцій, визначено критерії оцінювання для учнів 7-8 і 9-10 класів. Загалом програма орієнтована на регіональну географію. У 7-8 класах вивчається шість тем: Східна Європа, Північна та Центральна Азія, Мусонна Азія, Далекий Схід, Близький Схід, Африка на південь від Сахари та Магриб. У 9-10 класах акцент зроблено на чотирьох темах: Америка, біокліматичне різноманіття планети, глобальна стійкість і зміна клімату, а також Німеччина та Європа [67].

Ця навчальна програма є дуже деталізованою, що залишає вчителям мінімум простору для вибору чи гнучкості. Водночас вона чітко визначає активні методики викладання. Навчальний план доповнюється списком тематичних досліджень, які охоплюють інші регіони та теми (наприклад, культури, що перебувають під загрозою, Океанія, моря та океани, полярні регіони), а також рекомендаціями щодо оцінювання географії. Вони спрямовані на досягнення «географічних семінарів», де використовується метод навчання на основі запитів. Учні самостійно обирають теми, працюючи за міждисциплінарним підходом і активно застосовуючи нові технології та ГІС.

У старших класах середньої школи навчальна програма охоплює базовий вступ до фізичної географії, зокрема вивчення змін атмосфери й клімату, гідросфери та водного циклу, літосфери та ґрунтів. Також розглядаються аспекти людської географії, зосереджені на просторових проблемах, таких як демографія, продовольче та водне забезпечення, енергетика, екологія та сталий розвиток.

Навчальна програма складається з чотирьох змістовних блоків, розподілених на чотири семестри. Вони зосереджені на описовій географії основних регіонів світу, приділяючи особливу увагу ролі Німеччини в глобальній системі та світовій економіці. Теми включають поселення та

просторове планування, Європу, країни, що розвиваються, а також ключові регіони світового господарства, такі як США та Азіатсько-Тихоокеанський регіон.

Географія сприяє формуванню шести ключових компетенцій і допомагає зрозуміти складність сучасного світу та взаємозв'язки, що визначають просторові зміни у великих регіонах планети. Крім того, програма активно заохочує використання сучасних технологій, таких як Інтернет, ГІС та віртуальні глобуси, для розвитку просторового громадянства [67].

У Франції в обов'язковій середній освіті у блоці географії активно використовуються сучасні підходи до навчання. Зокрема, застосовують методи навчання через запити та тематичні дослідження, які допомагають учням знайомитися з географічними дослідженнями та пояснюють більшість теоретичних знань у контексті місцевих і регіональних особливостей. Центральним елементом цього підходу є аналіз і представлення геоінформації в рамках тематичних досліджень, що базується на передових географічних методах.

Попри впровадження сучасних підходів, у навчанні географії все ще відчутний сильний вплив регіональної парадигми та ідей регіональної школи, що часто ігнорує внесок інших географічних напрямів. Майже повна відсутність тем з фізичної географії відображає вплив ідей Відаля де ла Блаша щодо гармонії між людьми й природою, що стимулює учнів до абстрактного та конструктивного мислення через концепцію регіонального синтезу. Водночас цей підхід поєднується із суперечливим акцентом на механічне запам'ятовування (географічних назв, термінів тощо), яке продовжує традиції, засвоєні в середній школі.

Це переважно стосується таких тем, як рельєф, річки, океани та біокліматичні зони, як у глобальному масштабі, так і в межах Франції. У старшій середній освіті (ліцеї) є дві ключові особливості. По-перше, географія та історія досі викладаються як єдиний інтегрований предмет, хоча навчальна програма передбачає їхнє почергове вивчення, як у коледжі. По-друге,

географія вивчається протягом трьох років (другий, перший і випускний класи) у трьох основних напрямках загального бакалавра: соціально-економічному, літературному та науковому. Таким чином, більшість французьких учнів вивчають географію безперервно протягом семи років.

У базовій середній освіті ключові географічні теми, такі як ландшафти, демографія, сільські й міські території, сталий розвиток, глобалізація, регіональне планування та географія Франції, розглядаються повторно, але на глибшому рівні. Підхід акцентує на підвищеній складності, чіткіших цілях, розширенні навичок і методів роботи. Таким чином, теми, вивчені в 1-му році, розглядаються детальніше на 2-му році; матеріал 3-го року повторюється на 1-му році ліцею, а зміст 4-го року – у випускному класі, з особливим акцентом на аспектах глобалізації. На цьому рівні програма включає два інноваційні напрями, а саме науковий акцент, який включає дві основні складові: використання цифрової картографії та геоінформаційних систем (ГІС), а також застосування просторового підходу для аналізу ключових геополітичних та гео економічних аспектів сучасного світу [67].

Таким чином, просторове мислення та просторове громадянство фактично інтегровані у французьку навчальну програму, хоча це й не сформульовано прямо.

Навчальна програма фінських шкіл більш узагальнена у визначенні цілей, змісту та критеріїв оцінювання, що дає школам і вчителям значну свободу у виборі підходів до навчання. Дослідження підтверджують, що педагогічна автономія шкіл у поєднанні з високою якістю підготовки вчителів є одним із ключових факторів успіху фінської освітньої системи в міжнародних рейтингах. Такий підхід дозволяє вчителям активно застосовувати конструктивістські методи, адаптуючи навчальний зміст, матеріали, ресурси, методи викладання й оцінювання відповідно до соціального та освітнього контексту школи, потреб класу та різноманітності учнів.

Навчальна програма з географії для останніх класів базової школи (7-9 класи) вирізняється чіткістю та лаконічністю. Водночас вона встановлює

однозначні критерії оцінювання для завершення цього етапу. Зміст програми організовано за принципом масштабної градації: від глобального рівня (Земля) до регіонального (Європа) і національного (Фінляндія). Тематика охоплює аспекти фізичної, людської та регіональної географії на кожному з цих рівнів. Завершує програму четвертий блок, присвячений питанням довкілля та сталого розвитку.

Розділ з критеріями оцінювання трохи об'ємніший за розділ зі змістом, проте саме він слугує постійним орієнтиром для вчителів у навчальній і викладацькій діяльності. Критерії згруповані в п'ять змістових блоків: перший зосереджується на формуванні географічних навичок (картографічних, графічних, статистичних) і роботі з просторовою інформацією, а решта чотири відповідають чотирьом змістовим блокам програми для 7-9 класів. Усі компетентності оцінюються відповідно до встановлених критеріїв [67].

Окрім просторових компетенцій, таких як сприйняття, опис, порівняння, пояснення та аналіз, також приділяється увага іншим навичкам, наприклад, соціальній компетентності. У старшій середній освіті спостерігається аналогічний підхід: визначені загальні цілі, зміст (який тут детальніше опрацьований) та критерії, пов'язані із тематичними блоками програми. До них належать:

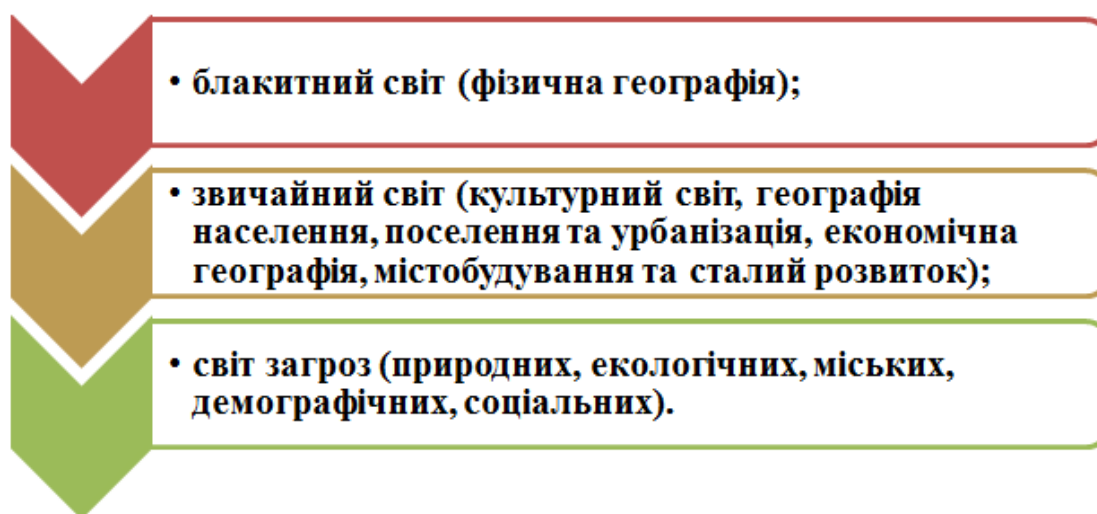

Рис. 2.4. Тематичні блоки програми старшої середньої освіти (складено автором за даними [67])

Четвертий блок значною мірою нагадує британську навчальну програму, оскільки передбачає використання шкільних дослідницьких проєктів як основи навчання. Такі проєкти виконують роль регіонального синтезу й мають охоплювати такі аспекти: збір і обробку географічної інформації (з літературних, графічних, картографічних і статистичних джерел), оволодіння географічними методами дослідження та представлення результатів за допомогою ГІС і геомедіа.

Отже, географія займає важливе місце в освітній системі Фінляндії та є обов'язковим предметом у національній навчальній програмі, що вивчається всіма учнями протягом усього середнього навчання. Це підкреслює її значення для освітнього та особистісного розвитку молоді в європейському контексті [67].

В Іспанії було прийнято новий проєкт реформування освітнього законодавства та національної навчальної програми. Це дозволить переглянути, адаптувати та покращити шкільні програми як у системі обов'язкової середньої освіти, так і у старших класах середньої школи.

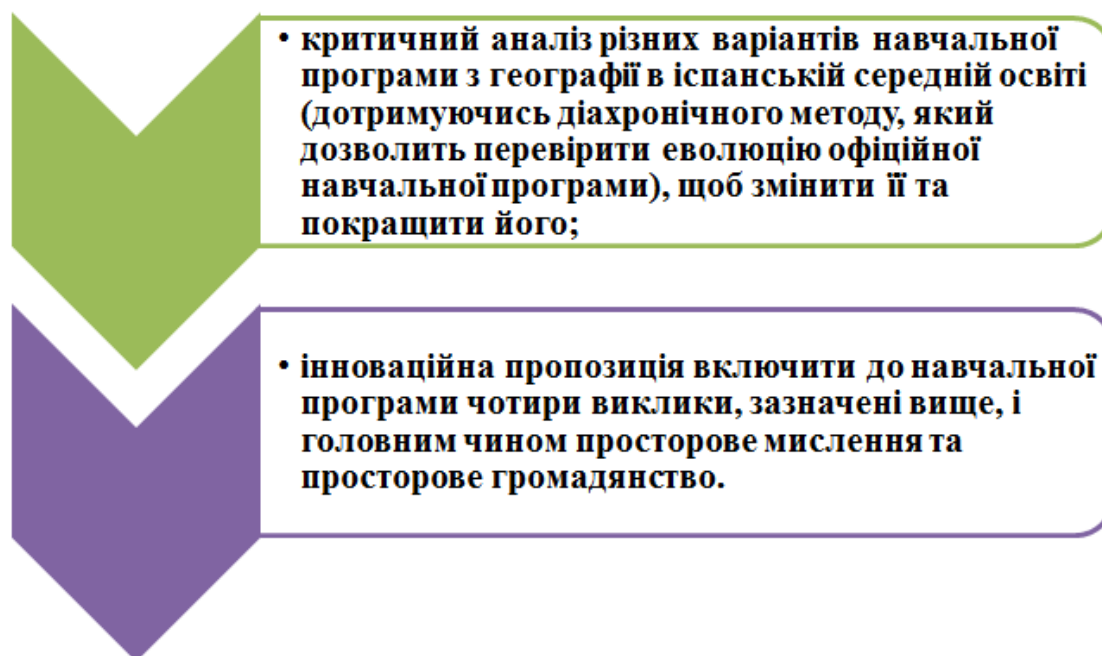

Рис. 2.5. Основні завдання дослідження програми з географії (складено автором за даними [67])

Зміст географії в базовій середній освіті (для учнів віком 12-15 років)

залишився в основному незмінним, зміни стосуються, здебільшого, організації та розподілу матеріалу протягом трьох років навчання. Програма дотримується традиційного поділу на фізичну географію, географію людини та регіональну географію. Однак на другому та третьому курсах до суспільних наук та громадянської освіти додаються більше міжпредметних тем: сучасний світ, його особливості та проблеми, глобалізація, просторовий дисбаланс у розвитку, політичні конфлікти, культурне різноманіття, екологічні виклики, соціальна нерівність, міграція тощо. Завдяки цьому, навчальна програма стає більш інноваційною та допомагає учням психологічно переходити від конкретних понять до абстрактних.

Таким чином, учні розвивають своє просторове мислення, починаючи з описів і розташувань, переходячи до пояснень і характеристик, і, зрештою, до інтерпретації географічних явищ і процесів. У свою чергу, програма з географії у старших класах середньої школи вивчається лише в останній рік навчання, після двох років (16-17 років), коли географія не вивчається. Це створює для учнів ті ж труднощі, що й у період обов'язкової освіти. Включення загальних методів роботи з географією та блоку «Іспанія та Європа у світі» не забезпечує належного наповнення навчального плану. Крім того, зміст програми в старшій школі надмірно орієнтований на регіональну географію, «поглиблений в академічний тематизм і методологічний консерватизм» (навчання на пам'ять, лекції, мінімальне використання активних методів), що створює враження, що географія сприймається в школах більше як описова наука, а не як пояснювальна [67].

Саме тому, переглядаючи навчальну програму, важливо включити до викладання географії актуальні соціальні та земельні проблеми, які є надзвичайно важливими сьогодні. Оновлення змісту, який дозволяє краще розуміти сучасні соціальні явища та глобальні конфлікти, сприятиме підвищенню інтересу учнів до предмета.

Необхідно внести зміни до чинної навчальної програми, оскільки вона лише згадує геомедіа через загальні терміни на кшталт «нові інформаційні та

комунікаційні технології». Як і в інших країнах, які ми розглядали раніше, нова іспанська програма повинна включати більш конкретні поняття, такі як геоінформація, ГІС, просторове громадянство та геомедіа. Наразі в Іспанії існує багато інноваційних практик використання геомедіа для покращення навчання та викладання географії, деякі з яких були представлені на Міжнародній конференції з географічної освіти 2012 року [67].

2.4. Міжнародна співпраця в освіті та підтримка України в період війни

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) діє приблизно в 190 країнах і територіях, надаючи підтримку найбільш вразливим дітям та молоді, щоб забезпечити їм рівні можливості для розвитку, захисту їхніх прав та збереження життя. ЮНІСЕФ виступає глобальним захисником інтересів дітей і молоді. Програма ЮНІСЕФ для України на 2018-2022 рр. була спрямована на поступову реалізацію прав кожної дитини шляхом поєднання гуманітарної допомоги, розвитку та підтримки. Особливу увагу приділено мирному розвитку, скороченню нерівності у доступі дітей до базових послуг, безпеки та освіти. У рамках програми також проводяться реформи в соціальній сфері та процесах децентралізації [62].

На сьогодні ЮНІСЕФ виконує ключову роль у забезпеченні захисту та підтримки дітей в Україні, які проживають в умовах воєнного часу. Дана організація займається забезпеченням дітей та їхніх сімей базовими потребами, такими як медична допомога, харчування, доступ до чистої води та тимчасове житло. Запроваджують заходи, які спрямовані на попередження насильства, примусової участі дітей у збройних конфліктах та інших форм експлуатації. ЮНІСЕФ сприяє організації навчального процесу навіть у складних обставинах, забезпечення навчальними матеріалами та створення умов для продовження освіти. Надає допомогу дітям у подоланні стресу та травм через психологічну та соціальну підтримку, спрямовану на збереження їхнього психічного здоров'я. Також ЮНІСЕФ співпрацює з державними структурами та громадськими організаціями для координації допомоги і вирішення системних питань,

пов'язаних із захистом прав дітей під час конфлікту. Організація активно долучається до відновлення освітніх та соціальних систем, сприяючи поверненню дітей до навчання та наданню психологічної допомоги для подолання травм. ЮНІСЕФ здійснює постійний моніторинг умов життя дітей у зонах бойових дій, оцінюючи їхні потреби для ефективного реагування і надання звітів міжнародній спільноті. Забезпечує реалізацію інфраструктурних проєктів для доступу до чистої води та належних санітарних умов, знижуючи ризики захворювань та поліпшуючи здоров'я дітей. Підтримує ініціативи, спрямовані на економічне відновлення та розвиток громад, створюючи безпечне та стабільне середовище для дітей. Також ЮНІСЕФ працює над миротворчими ініціативами, підтримкою дипломатії та вирішенням конфлікту, сприяючи стабільності та захисту прав дітей і їхніх сімей [62].

З початку повномасштабного вторгнення організація надала освітні матеріали та можливості для 273 тис. дітей, а близько 400 тис. дітей мали доступ до формальної та неформальної освіти. З 24 лютого 2022 р. організація активно вирішує проблеми в галузі освіти, які щодня постають перед державою. Це включає відновлення інфраструктури навчальних закладів, покращення умов безпеки, забезпечення учнів і вчителів необхідним обладнанням для навчання, а також розвиток інформаційних систем для ефективної роботи освітньої сфери [62].

Програма «Демократична школа» Європейського центру Вергеланда з початку повномасштабного вторгнення активно підтримує освітній процес у країні. Організація провела низку заходів, спрямованих на допомогу українським вчителям і школярам. Було організовано вебінари та освітні консультації для вчителів у європейських країнах, таких як Норвегія, Литва та Греція, щоб знайти оптимальні рішення для підтримки українських школярів за кордоном.

Для школярів із числа ВПО постійно проводяться тренінги, спрямовані на інтеграцію в нові спільноти, розвиток соціальних і громадянських навичок. Також було запущено окремий проєкт для дошкільних закладів та місць перебування дітей із числа ВПО.

На платформі «Прометеус» безкоштовно доступна велика кількість онлайн-курсів. Для керівників і вчителів закладів загальної середньої освіти відкрито чотири курси на тему «Тридцять кроків до нової школи в Україні: освіта громадянина» та додаткові курси «Шкільне онлайн-життя». Загалом на ці курси зареєструвалися близько 70 тис. користувачів [63.]

Також відновлено змішані курси для керівників і заступників керівників закладів освіти. Вони мають можливість опановувати програми «Розвиток громадянської компетентності з різних предметів» і «Розвиток громадянської компетентності через самостійну роботу учнів». Директори шкіл продовжують активно долучатися до цих курсів.

Європейський центр Вергеланда розпочав співпрацю з Норвезьким дослідницьким центром насильства та травматичного стресу, провідною установою, яка займається вивченням наслідків насильства й травм та підтримкою постраждалих. Відомі психологи цього центру підготували відеоматеріали з надання першої психологічної допомоги для українських учителів, провели вебінар за участю норвезьких фахівців та створили ресурси про досвід боснійських вчителів під час війни [64].

Також триває дослідницький проєкт, присвячений вивченню життя шкіл і шкільних колективів в умовах війни. У межах проєкту проведено інтерв'ю з директорами шкіл, їхніми заступниками, вчителями та учнями.

З початку російської військової агресії Кембриджський університет підтримує український народ, надаючи допомогу викладачам та співпрацюючи з Міністерством освіти і науки України.

8 серпня 2022 року між МОН України та Департаментом видавничої справи та оцінки Кембриджського університету було підписано меморандум про взаєморозуміння. У межах цієї угоди передбачено: створення навчальної карти для освітньої системи в країнах, де перебувають українці; забезпечення реєстрації успішності кожної дитини; а також постійна підтримка вчителів [65].

Запропонована британськими партнерами технологія розробки навчальних карт допомагає визначати різницю між навчальними програмами в різних

країнах. Вона спрямована на підтримку іноземних вчителів у процесі оцінювання рівня знань учнів початкової та середньої школи, що є особливо важливим під час адаптації освітньої системи в умовах змін.

Ці навчальні карти також стануть у пригоді під час повернення українських дітей до рідних шкіл, адже допоможуть вчителям оцінити прогрес учнів у навчанні, досягнутий у країнах їхнього тимчасового перебування.

Щоб забезпечити безперервність викладання англійської мови в закладах загальної середньої освіти, підтримати викладачів і надати учням можливість самостійно вивчати англійську, Cambridge University Press & Assessment створив вебсайт Supporting Ukraine [65]. На ньому зібрані всі доступні для українців безкоштовні онлайн-ресурси. Для вчителів – це методичні матеріали для навчання в складних умовах, а також запис онлайн-вебінару з Крісом Соутоном, автором підручника «Навчання в складних умовах». Для батьків і учнів початкової школи – це посилання на безкоштовні ігри для вивчення англійської, якими можна користуватися вдома самостійно. Для підлітків, їхніх батьків і дорослих це – розділ із матеріалами та програмами, спеціально розробленими для підлітків і їхніх сімей. Exam Booster: безкоштовний додаток для підготовки до іспитів Cambridge International. Fun Skills Home Booklets: книжки для розвитку мовних навичок у школярів. Quick Minds for Ukraine: відеоуроки, що допомагають учням початкової школи опанувати матеріал підручника Quick Minds [66].

РОЗДІЛ 3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Переваги та недоліки використання інноваційних методів навчання на уроках географії

Освіта в умовах війни стикається з численними викликами, але водночас відкриває нові можливості. Серед основних проблем – обмежений доступ до навчальних ресурсів та підвищений ризик для безпеки учнів і вчителів. Водночас освіта здатна стати важливим інструментом стабілізації суспільства, допомагаючи адаптуватися до нових реалій і розвивати необхідні навички. Використання інтерактивних методів навчання зокрема у викладанні географії може не лише покращувати засвоєння знань, але й сприяти розвитку критичного мислення та здатності аналізувати ситуацію в умовах геополітичної нестабільності.

Освіта є ключовою частиною нашого життя, яка тісно пов'язана з усіма його аспектами, адаптуючись до змін і впроваджуючи нові технології вона формує не лише висококваліфікованих спеціалістів, а й гармонійно розвинені особистості, впливаючи на життєві принципи та погляди. Особливу увагу варто приділяти методам навчання: традиційні способи мають значний вплив на засвоєння матеріалу, однак сучасні інтерактивні технології відкривають нові можливості для більш ефективного сприйняття інформації, водночас маючи свої переваги та недоліки [43].

Традиційні методи навчання зазвичай спрямовані на виконання конкретних завдань, тоді як інтерактивні підходи орієнтовані на досягнення визначеного результату. Однак кожен із цих методів має як свої сильні сторони, так і недоліки, що варто брати до уваги.

Існує ряд основних переваг використання інноваційних методів навчання географії в школі в умовах війни. Використання інноваційних методів

підвищують зацікавленість учнів до навчання. Завдяки інноваційним підходам, таким як віртуальні екскурсії чи географічні ігри, учні стають більш зацікавленими у вивченні матеріалу, що стимулює їх до глибшого засвоєння знань. Використання інноваційних підходів дозволяє змодельовати геополітичну ситуацію. Інноваційні симуляції дозволяють учням досліджувати географічні аспекти конфліктів через реалістичні сценарії, сприяючи кращому розумінню глобальних подій і їхніх наслідків. Застосування в навчальному процесі інтерактивних карт і ГІС дає змогу оперативно оновлювати інформацію відповідно до змін у географічному середовищі, забезпечуючи учнів актуальними та точними даними. Під час війни, яка триває в Україні, доступ до шкіл в деяких регіонах закритий або обмежений, застосування інноваційних підходів, що базуються на сучасних технологіях, забезпечують ефективну платформу для дистанційного навчання з використанням онлайн-ресурсів.

Інноваційні методи стимулюють розвиток критичного мислення, завдяки інтерактивним завданням учні навчаються аналізувати інформацію та робити самостійні висновки щодо географічних аспектів конфліктів. Інтерактивні методи сприяють емоційному благополуччю, допомагаючи учням легше справлятися зі стресом і невизначеністю воєнного часу через активний та позитивний підхід до навчання. Також відбувається розвиток співпраці та комунікативних навичок. Впровадження у навчальний процес завдань у форматі групових проєктів чи онлайн-обговорень допомагають учням розвивати вміння співпрацювати і ефективно спілкуватися, навіть за умов фізичної відстані. Використання інноваційних методів дає змогу адаптувати навчальні підходи до умов воєнного часу, забезпечуючи варіативність у структурі уроків і використаних матеріалах. В умовах стресу та невизначеності такі методи допомагають створити сприятливу атмосферу для навчання, що сприяє емоційному комфорту учнів. Інноваційні підходи в навчанні дозволяють використовувати візуальні, аудіо- та текстові матеріали, що сприяє кращому розумінню географічних аспектів і причинно-наслідкових зв'язків [51]. В процесі виконання інноваційних завдань учні розвивають навички самостійної

роботи, самоорганізації та дослідницької діяльності у вивченні географії. Також інноваційні методи підтримують інтеграцію учнів у навчальний процес і сприяють ефективній взаємодії з однолітками навіть у складних обставинах [55].

Ці приклади демонструють, як інноваційні методи можуть стати дієвим засобом підвищення ефективності викладання географії в умовах воєнного часу.

На жаль з великою кількістю переваг використання інноваційних методів в початковому процесі існує ще ряд недоліків або проблемних моментів. В період воєнного часу доступ до певних географічних, статистичних даних є обмежений, що створює труднощі в оновленні навчального матеріалу і аналізу ситуації сьогодення. Через нестабільну ситуацію проведення занять ускладнюється недостатністю ресурсів або ризиками для безпеки учнів і вчителів. Психологічні проблеми, такі як стрес і дискомфорт, викликані війною, знижують здатність учнів сприймати інформацію та брати активну участь на заняттях географії. Також існує ряд технічних проблем, які обмежують використання інноваційних методів, у зв'язку з нестабільним інтернет-з'єднанням ускладнює впровадження інтерактивних методів навчання в онлайн-режимі. Некоректність географічної інформації та карт піддається зовнішньому впливу, що ставить під загрозу їхню точність і об'єктивність у навчальному процесі. Зміст навчального матеріалу повинен постійно оновлюватися відповідно до актуальних змін у географічному середовищі, що потребує значних зусиль і ресурсів. Також, дуже важливо навчати учнів критично оцінювати інформацію, оскільки в умовах війни вона може бути спотвореною або містити пропагандистські елементи. Через складну ситуацію в країні часто виникають перебої у зв'язку та обміні інформацією між учнями й учителем, що ускладнює навчання географії. Під час заняття дуже важливим є створення атмосфери, де можна вільно обговорювати географічні аспекти конфлікту. Однак слід враховувати, що такі теми можуть викликати емоційну реакцію або роздратування в окремих учнів. Географічна освіта має включати аналіз гуманітарних наслідків конфлікту, таких як переселення людей,

надання допомоги та інші чинники, що впливають на географічну структуру регіону.

У контексті війни географічні знання стають корисними для формування вмінь виживання, зокрема розуміння місцевості, використання природних ресурсів та оцінки ризиків. Під час використання інноваційних методів важливо враховувати етичні міркування, оскільки можуть виникати суперечності між навчальними завданнями та моральними принципами в умовах воєнного часу [55].

Одним із способів удосконалення професійної діяльності вчителя є освоєння та застосування інноваційних технологій у навчальному процесі. Для досягнення ефективності інтерактивного навчання важливо опанувати низку ключових аспектів, оскільки цей підхід має як переваги, так і певні недоліки. Вчителю необхідно ретельно готуватися до таких занять і чітко пояснювати правила, щоб уникнути непорозумінь під час уроку. Учням слід пояснити, що інноваційні методи – це не просто гра, а серйозний процес навчання.

Використання інноваційних методів на уроках географії сприяє розвитку критичного мислення, формуванню пізнавальних навичок, а також створює атмосферу, в якій учні почувуються комфортно. Вони можуть вільно висловлювати свої думки, спокійно сприймати зауваження та активно брати участь у навчальному процесі, відчуючи себе його повноправними учасниками [60].

3.2. Рекомендації щодо використання інноваційних методів навчання на уроках географії

Географія як навчальний предмет має великий потенціал для зв'язку з реальними подіями, життєвими ситуаціями та глобальними проблемами. Використання інноваційних методів дозволяє зробити уроки більш змістовними й цікавими для учнів. В умовах війни інтерактивність стає важливим засобом для ефективного викладання географії та сприяє розвитку учнів навіть у складних обставинах.

Актуальність використання інноваційних методів навчання в умовах сьогодення обумовлена необхідністю адаптації освіти до вимог часу, розвитку технологій і потреб учнів, а також можливістю зробити навчальний процес більш доступним, ефективним і цікавим. Цифрові технології змінюють підходи до навчання, дозволяючи створювати інтерактивні платформи, відео-уроки, онлайн-курси, симуляції та інші ресурси, що стимулюють учнів до активної участі. Вивчення предметів сьогодні часто вимагає інтеграції різних наук, що робить традиційні методи обмеженими в контексті нових знань. Інноваційні методи навчання допомагають готувати учнів до життя в умовах постійних змін, розвитку технологій та глобалізаційних процесів. Вони сприяють формуванню важливих навичок, таких як критичне мислення, творчість, здатність до вирішення проблем і командної роботи. І традиційні методи, і новітні технології сприяють активному залученню учнів до навчального процесу. Інтерактивні методи, гейміфікація, проєктне навчання та інші інноваційні підходи підвищують мотивацію та зацікавленість учнів у навчанні, оскільки ці методи дозволяють на практиці застосовувати знання [55].

Використання технологій і сучасних методик дозволяє краще враховувати індивідуальні потреби учнів, їхні інтереси та темп засвоєння матеріалу. Це створює можливості для диференційованого підходу та підтримки слабших учнів, а також для розвитку потенціалу обдарованих. Інноваційні методи є особливо важливими в умовах криз, таких як пандемія чи війна, коли традиційні форми навчання стають важкодоступними. Дистанційне та змішане навчання, інтерактивні платформи й технології допомагають організувати навчальний процес навіть у складних умовах. Дослідження показують, що інтерактивні та інноваційні методи навчання сприяють кращому засвоєнню матеріалу [55].

Використання сучасних технологій дозволяє забезпечити різноманітні способи подачі інформації, що покращує її сприйняття та розуміння. Інноваційні методи навчання включають елементи співпраці, дискусій, роботи в командах, що сприяє розвитку соціальних і емоційних навичок, таких як

вміння слухати, висловлювати свої думки, аргументувати позицію, а також приймати критику та працювати в колективі. Сучасні технології дозволяють скоротити час на організацію та проведення навчальних занять, зокрема за допомогою дистанційного навчання, автоматизації процесів перевірки та зворотного зв'язку, а також використання готових онлайн-ресурсів. Інноваційні методи навчання можуть забезпечити рівний доступ до освіти для учнів у віддалених регіонах або з обмеженими можливостями, зокрема завдяки онлайн-курсам та ресурсам, що дозволяють отримати освіту незалежно від географічного розташування.

Існують певні рекомендації для підвищення ефективності використання інноваційних методів навчання на уроках географії. Безумовно потрібно створювати інтерактивні завдання, які відображають актуальну географічну ситуацію, забезпечуючи їхню відповідність реальним подіям і об'єктивності інформації. У зв'язку з впровадженням дистанційного навчання під час війни потрібно використовувати інтерактивні онлайн-платформи та інструменти, які дозволяють ефективно організувати навчальний процес. Також потрібно інтегрувати географічні ігри та симуляції, які допоможуть учням досліджувати різні аспекти конфлікту та розвивати навички стратегічного мислення. Обов'язково потрібно організовувати дебати, форуми та групові обговорення, щоб учні могли висловлювати свої думки та аналізувати географічні аспекти конфлікту. Потрібно звертати увагу на можливий емоційний вплив інтерактивних методів, створюючи умови для висловлення учнями своїх почуттів та забезпечуючи необхідну психологічну підтримку. Використання знань місцевих експертів та наявні ресурси в навчальному процесі допоможуть глибше розуміти географічні аспекти конфлікту. Також обов'язково потрібно допомагати учням опановувати практичні навички, пов'язані з географією, щоб підкреслити їхню важливість у контексті конфлікту. Потрібно мотивувати учнів розробляти власні інтерактивні проекти, які дозволять їм застосувати отримані знання та виявити творчий підхід до вивчення географії [55].

Дотримання зазначених рекомендацій допоможе ефективно

впроваджувати інноваційні методи при вивченні географії в закладах загальної середньої освіти в умовах сьогодення.

3.3. Приклади розробок уроків з використанням інноваційних методів навчання

Розробка уроку з географії з використанням інноваційних методів навчання на тему: «Сфери послуг»

Клас: 9

Час проведення: 45 хвилин

Тип уроку: Урок нових знань та навичок з використанням інтерактивних методів навчання

Мета уроку: ознайомити учнів з поняттям «сфера послуг» та її підсекторами. Розвинути в учнів навички критичного мислення та аналізу географічних явищ. Ознайомити з впливом географічних факторів на розвиток різних видів послуг в окремих регіонах. Використовувати інтерактивні методи для активізації навчальної діяльності учнів.

Завдання: визначити поняття «сфера послуг» і розподіл її за підсекторами; ознайомитись з факторами, що впливають на розвиток сфери послуг; використовувати технології для аналізу географічного розподілу послуг; розвивати навички роботи з картами та статистичними даними

Інноваційні методи навчання: інтерактивна презентація; групова робота та обговорення; гейміфікація (за допомогою онлайн-платформи); використання віртуальних карт та онлайн-ресурсів.

ХІД УРОКУ:

I. Організаційний етап (5 хв). Привітання. Перевірка присутності учнів. Оголошення теми уроку та цілей.

II. Актуалізація опорних знань (5 хв). Мозковий штурм. Вчитель задає питання: «Що таке сфера послуг?» та «Які види послуг ви знаєте?». Учні відповідають, вчитель записує на дошці ключові слова. Після цього вчитель надає коротке визначення поняття «сфера послуг» та її підсекторів (особисті,

комунікаційні, фінансові, туристичні тощо).

III. Вивчення нового матеріалу (20 хв). Інтерактивна презентація. Вчитель демонструє презентацію з використанням слайдів, на яких вказані основні види послуг, приклади кожного виду та їх роль в економіці. Презентація містить інтерактивні елементи: запитання для учнів, короткі відео та графіки, які ілюструють розподіл послуг у різних регіонах.

Групова робота. Учні діляться на 3 групи, кожна з яких отримує завдання вивчити один з видів послуг (наприклад, туризм, фінансові послуги, освіта) і підготувати коротку презентацію для класу. Для цього вони використовують планшети або ноутбуки для пошуку інформації в Інтернеті, перегляду картографічних ресурсів (Google Maps, статистика від міжнародних організацій) і створення презентацій.

IV. Практична частина (10 хв). Аналіз географічного розподілу послуг. Вчитель надає учням доступ до онлайн-карти, на якій відображені різні сфери послуг в певній країні або регіоні (наприклад, розподіл туристичних послуг по Україні). Учні повинні за допомогою цієї карти відповісти на питання: В яких регіонах найпоширеніші туристичні послуги? Які фактори (географічні, економічні, соціальні) впливають на розвиток туризму в певних регіонах?

Гейміфікація. Використовуючи платформу Kahoot або Quizizz, вчитель проводить швидкий інтерактивний тест на знання про сфери послуг. Учні в реальному часі відповідають на питання, отримують бали, а вчитель дає пояснення після кожного питання. Це дозволяє перевірити рівень засвоєння матеріалу та підвищити інтерес учнів до теми.

V. Закріплення матеріалу (5 хв). Обговорення результатів групової роботи. Кожна група презентує свою частину роботи (опис і характеристика обраного виду послуг), а клас обговорює, як географічне розташування впливає на розвиток цього виду послуг.

Підсумок. Вчитель узагальнює основні поняття, задає кілька уточнюючих запитань для перевірки засвоєння матеріалу: Які географічні чинники впливають на розвиток сфери послуг? Чому в певних регіонах розвиваються одні види послуг

більше, ніж інші?

VI. Домашнє завдання (5 хв). Підготувати короткий звіт (1-2 сторінки) про сферу послуг в обраному регіоні чи країні, використовуючи карти, діаграми та статистичні дані. Ознайомитись із додатковими матеріалами на онлайн-платформах (наприклад, інфографіки або короткі відео про різні види послуг).

Матеріали та ресурси. Інтерактивна презентація PowerPoint або Google Slides. Картографічні ресурси: Google Maps, карти сфер послуг. Інтернет-ресурси для пошуку інформації. Платформи для гейміфікації: Kahoot, Quizizz.

Оцінювання уроку:

Активність на уроці: участь в обговореннях, якість відповідей.

Групова робота: точність і повнота представлених даних.

Робота з інтерактивними інструментами: якість роботи з картами та платформами.

Домашнє завдання: повнота та грамотність виконання звіту.

Розробка уроку з географії на тему: «Глобальні проблеми людства та їх географічні аспекти».

Клас: 9.

Час проведення: 45 хвилин.

Тип уроку: Урок засвоєння нових знань за допомогою інноваційних методів навчання.

Мета уроку: ознайомити учнів з глобальними проблемами людства (екологічними, соціальними, економічними) та їх географічними аспектами. Розвинути вміння аналізувати глобальні проблеми з географічної точки зору. Сприяти розвитку критичного мислення учнів, використовуючи інтерактивні методи. Використовувати новітні технології для дослідження географічних проблем.

Завдання: ознайомити учнів з глобальними проблемами (потепління, забруднення довкілля, бідність, енергетична безпека); розвинути навички аналізу причин і наслідків глобальних проблем; поглибити знання про вплив глобальних

проблем на географічний ландшафт та людські поселення.

Інноваційні методи навчання: інтерактивна презентація та відеоматеріали; групова робота з аналізом глобальних проблем; інтернет-дослідження за допомогою онлайн-ресурсів (Google Earth, World Atlas).

Гейміфікація через платформу Kahoot для перевірки знань.

ХІД УРОКУ:

I. Організаційний етап (5 хв). Привітання учнів, перевірка присутності. Оголошення теми уроку та мети. Коротке вступне слово вчителя: «Сьогодні ми будемо говорити про глобальні проблеми, з якими стикається людство, і розглядати їх з географічної точки зору.»

II. Актуалізація опорних знань (5 хв). *Мозковий штурм.* Вчитель задає питання: «Що ви розумієте під глобальними проблемами? Які з них є найбільш актуальними для нашого часу?». Учні дають відповіді, вчитель записує на дошці основні проблеми: екологічні, соціальні, економічні тощо.

III. Вивчення нового матеріалу (15 хв). *Інтерактивна презентація.* Вчитель демонструє презентацію, що містить інформацію про найбільші глобальні проблеми, їх географічні аспекти та причини. Кожна проблема супроводжується картами, статистичними даними та відео. Наприклад: Глобальне потепління та його вплив на клімат. Забруднення океанів пластиком та його географічне розповсюдження. Бідність і нерівномірний розвиток країн. Проблеми енергетичної безпеки і зміна джерел енергії по світу.

Відео-матеріали. Вчитель показує короткі відеоролики про кожну з проблем, використовуючи YouTube або інші ресурси. Після перегляду відео учні відповідають на питання, що стосуються причин та наслідків кожної глобальної проблеми.

IV. Практична частина (15 хв). *Групова робота.* Учні поділяються на 4 групи, кожна з яких отримує одну глобальну проблему для детального аналізу (наприклад, зміна клімату, забруднення водних ресурсів, енергетична безпека, проблема бідності). Кожна група працює над визначенням: Географічні причини цієї проблеми. Наслідки для окремих країн чи регіонів. Шляхи вирішення або

пом'якшення цієї проблеми. Групи використовують планшети або ноутбуки для пошуку додаткової інформації в Інтернеті, картографічні ресурси, такі як Google Earth або World Atlas. Презентація результатів: Кожна група презентує свою роботу. Під час презентації учні використовують карти, діаграми, та інші наочні матеріали.

V. Перевірка знань через гейміфікацію (5 хв). Онлайн-вікторина через Kahoot. Вчитель проводить швидку вікторину для перевірки засвоєння матеріалу. Питання стосуються глобальних проблем і їх географічних аспектів (наприклад, «Яка країна найбільше постраждала від потепління?»). Учні в реальному часі відповідають на питання через свої смартфони, отримують бали за правильні відповіді. Вчитель оголошує результати.

VI. Закріплення матеріалу (3 хв). Обговорення результатів вікторини. Вчитель підсумовує правильні відповіді, пояснює ключові моменти та дає додаткові коментарі щодо матеріалу.

Завдання на наступний урок. Вчитель задає домашнє завдання: написати коротке есе на тему: «Яка глобальна проблема найбільше впливає на географію та життя людей у твоєму регіоні?» Учні повинні навести конкретні приклади.

Матеріали та ресурси. Інтерактивна презентація PowerPoint або Google Slides. Відеоматеріали на YouTube (короткі документальні фільми про глобальні проблеми). Інтернет-ресурси для пошуку додаткової інформації (Google Earth, World Atlas).

Платформи для гейміфікації: Kahoot для проведення вікторини.

Оцінювання уроку:

Активність на уроці: участь у мозковому штурмі, обговореннях, презентаціях.

Групова робота: правильність аналізу глобальної проблеми, якість презентованої інформації.

Гейміфікація: правильність відповідей у вікторині Kahoot.

Домашнє завдання: оцінка есе, правильність і обґрунтованість відповідей.

Розробка уроку з географії на тему: «Географія населення: демографічні процеси та їх вплив на розвиток суспільства».

Клас: 8.

Час проведення: 45 хвилин.

Тип уроку: Урок засвоєння нових знань за допомогою інноваційних методів навчання.

Мета уроку: ознайомити учнів з демографічними процесами (народжуваність, смертність, міграція) і їх впливом на розвиток країн і регіонів. Розвивати навички роботи з демографічними даними та аналізу статистики. Використовувати інноваційні технології для вивчення демографічних тенденцій у різних країнах світу. Розвивати критичне мислення, самостійність та групову співпрацю через інноваційні методи навчання.

Завдання: ознайомити учнів з основними демографічними процесами та їх впливом на соціально-економічний розвиток. Проаналізувати демографічні показники різних країн і визначити вплив демографічних процесів на життя людей. Розвинути вміння працювати з інтерактивними картами та статистичними даними.

Інноваційні методи навчання: інтерактивні карти (Google Maps, Google Earth); інтернет-ресурси для роботи з демографічними даними (World Bank, UN Data); групова робота для аналізу даних; гейміфікація через платформу Kahoot для перевірки знань.

ХІД УРОКУ:

I. Організаційний етап (5 хв). Привітання учнів, перевірка присутності. Оголошення теми уроку та мети. Вступне слово вчителя: «Сьогодні ми розглянемо важливі демографічні процеси, які відбуваються в світі, і як вони впливають на розвиток країн та регіонів.»

II. Актуалізація опорних знань (5 хв). Мозковий штурм. Вчитель задає питання: «Що таке демографічні процеси? Які ви знаєте показники, що характеризують демографічну ситуацію в країні?». Учні дають відповіді, вчитель записує на дошці основні поняття: народжуваність, смертність, міграція, середній вік населення.

III. Вивчення нового матеріалу (15 хв). Інтерактивна презентація. Вчитель демонструє презентацію, де пояснюється, що таке демографічні процеси, як вони впливають на економічний і соціальний розвиток країн. В презентації використовуються графіки, діаграми та карти, що показують зміни в населення на різних континентах, рівень народжуваності, смертності, міграційні потоки.

Групова робота. Учні діляться на 4 групи. Кожна група отримує завдання: Перша група вивчає країни з високим рівнем народжуваності. Друга група – країни з високим рівнем смертності. Третя група – країни з високим рівнем міграції. Четверта група – розвинути країни з низьким рівнем демографічного зростання. Використовуючи Інтернет та ресурси (Google Maps, World Bank, UN Data), учні повинні знайти демографічні показники для обраних країн та проаналізувати, як демографічні процеси впливають на соціальні та економічні умови.

IV. Практична частина (10 хв). Презентація результатів групової роботи. Кожна група презентує свої результати. Вони пояснюють, як демографічні процеси в їх країнах (наприклад, зростання народжуваності в країнах Африки чи старіння населення в Японії) впливають на економіку, соціальні послуги, політику.

Інтерактивна карта. Використовуючи Google Maps або Google Earth, вчитель демонструє демографічні дані в реальному часі, показуючи, як міграція та зміни в народжуваності змінюють ландшафт різних регіонів (міграція з сільських районів в міста, переселення з одних країн в інші).

V. Перевірка знань через гейміфікацію (5 хв). Онлайн-вікторина через Kahoot. Вчитель проводить вікторину, що складається з 10 запитань на тему демографічних процесів (наприклад, «Яка країна має найвищий рівень народжуваності?» або «Які країни стикаються з найвищим рівнем старіння населення?»). Учні відповідають через свої смартфони, отримують бали. Вчитель пояснює правильні відповіді після кожного питання.

VI. Закріплення матеріалу (5 хв). Обговорення результатів вікторини. Вчитель підсумовує правильні відповіді, роз'яснює неправильні і дає додаткову інформацію для уточнення.

Підсумки уроку. Вчитель узагальнює, чому демографічні процеси важливі

для розвитку країн і регіонів, а також які фактори впливають на ці процеси.

VII. Домашнє завдання (5 хв). Написати есе на тему: «Як демографічні процеси впливають на економічний розвиток твоєї країни?» Учні повинні проаналізувати демографічні показники своєї країни та зробити прогнози для майбутнього. Підготувати коротку презентацію про одну з глобальних демографічних проблем (наприклад, старіння населення або масова міграція).

Матеріали та ресурси. Інтерактивна презентація PowerPoint або Google Slides. Онлайн-ресурси для роботи з демографічними даними: World Bank, UN Data. Платформи для гейміфікації: Kahoot для проведення вікторини.

Оцінювання уроку. Активність на уроці: участь у груповій роботі та презентаціях. Якість роботи з онлайн-ресурсами та картами. Рівень знань учнів на основі результатів вікторини.

Домашнє завдання: аналіз демографічних процесів у рідній країні та надані прогнози.

ВИСНОВОК

Інноваційні методи навчання вважаються одними із найцікавіших і найефективніших підходів у сучасній методиці викладання географії. Завдяки їм уроки стають насиченими, творчими та захопливими як для учнів, так і для вчителів. Використання інноваційних технологій відкриває широкий простір для реалізації творчого потенціалу та сприяє розвитку професійної майстерності учасників освітнього процесу.

Під час війни в нашій країні використання інноваційних методів навчання суттєво підвищує якість освіти. У проведеному дослідженні акцентується увага на важливості такого підходу, визначаються його основні складові та вимоги до підготовки педагогів для ефективного застосування цих методів.

Роль вчителя при використанні інноваційних технологій змінюється: він стає не лише передавачем знань, але й активним організатором навчального процесу. Розглядаються різні технології, які здатні підвищити ефективність викладання географії, особливо в умовах кризових ситуацій.

Також встановлено, що в умовах воєнного часу географія відіграє важливу роль як інструмент для розуміння причин і наслідків таких ситуацій. Викладання цього предмету сприяє глибшому усвідомленню глобальних проблем та розвитку критичного мислення учнів.

Також в роботі окремо було проаналізовано сучасні підходи до викладання географії в Україні та країнах Європи, з урахуванням специфіки кризових ситуацій. Досліджено оновлені підходи до навчальних програм у європейських державах, а також розглянуто можливості міжнародного освітнього співробітництва в умовах обмеженого доступу до ресурсів.

В роботі зазначається про важливість поєднання традиційних методів викладання географії з інноваційними підходами, особливо в умовах воєнного часу. Також було зазначено, що успішне впровадження інноваційних методів потребує подолання труднощів та належної підготовки вчителів до роботи в нестабільних умовах.

У другому розділі наведено результати опитування 80 учителів і 140 учнів із різних регіонів України, щодо використання інноваційних методів під час навчального процесу. Серед учителів приблизно 37% активно використовують такі методи в роботі, але лише половина з них робить це регулярно. Це свідчить про те, що інноваційні підходи поки не стали основним інструментом викладання для більшості педагогів. Щодо учнів, близько 54% виявляють інтерес до інноваційних методів навчання географії в сучасних умовах. Однак понад 15% зазначають, що традиційні методи є для них ефективнішими, висловлюючи стриманість щодо застосування інноваційних підходів в навчальному процесі.

Дослідження підтвердило наявність різноманітних підходів і поглядів серед учителів та учнів щодо використання інноваційних методів навчання в умовах війни. Для забезпечення якісної та ефективної освіти в умовах сьогодення запропоновано адаптувати методи викладання, враховуючи потреби, інтереси та специфіку взаємодії цільових груп.

В останньому розділі розглянуто, як інноваційні підходи сприяють підвищенню зацікавленості та активності учнів. Також визначено аспекти, які потребують вдосконалення для оптимізації їх використання. Також в роботі запропоновано конкретні рекомендації щодо ефективного впровадження інтерактивних методів у практику викладання географії.

Як висновок треба зазначити, що інноваційні методи, такі як використання інтерактивних презентацій, відеоматеріалів, гейміфікація та онлайн-ресурси, значно підвищують ефективність навчання, сприяють розвитку критичного мислення та залученню учнів до активної роботи. Використання новітніх технологій дозволяє не лише поглибити знання, а й зробити уроки цікавими і динамічними.

Дане дослідження підкреслює важливість інноваційного підходу до навчання географії, особливо в умовах воєнного часу, та визначає ключові елементи, необхідні для забезпечення якісної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми педагогічної освіти: новації, досвід та перспективи. Матеріали конференції. – 2021. 191 с.
2. Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень. Матеріали конференції. – 2019. 298 с.
3. Алфімов Д. В. Інноваційна освітня система: шляхи відродження // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць / Ред. кол. Л. І. Даниленко та ін. - К.: Логос, 2010. - С. 158-160.
4. Андреева В. М., Шматько О. Є. Урок географії в сучасних технологіях. Видавнича група «Основа», 2006-176 с. (Б-ка журналу «Географія»; Вип. 11(35)).
5. Биков В. Ю. Дистанційне навчання в країнах Європи та США і перспективи для України. 2015. С. 77-140.
6. Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г., Рибалко О. В., Богачков Ю. М. Технологія розробки дистанційного курсу. 2008. 324 с.
7. Біда О. Структура і методика інтерактивного уроку / О. Біда // Початкова школа. – 2007. – №7. – С.17-19.
8. Білявський Г. О., Бутченко. Основи екології: теорія і практикум: Навч. посібник. - К.: Либідь, 2004. - 368 с 2.
9. Браславська О., Покась Л. Інноваційна педагогічна технологія як засіб формування методичних компетентностей для роботи майбутнього вчителя географії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream>
10. Вакуленко В. М. Види інновацій в освіті та їх класифікація / В. М. Вакуленко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2010. – Вип. 4. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2010_4_4.pdf
11. Варзацька Л. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Бібліотека «Дивослово». –

№ 4. – 2006. – С. 19-24

12. Велика дидактика. Закони добре організованої школи / Я. А. Коменський // Коваленко, Є. І. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; М-во освіти і науки України, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – К.: Центр учбової літ-ри, 2006.

13. Власенко Н. О. Дистанційне навчання: Україна і світ. Естетика і етика педагогічної дії. 2019. Випуск 20. С. 29-37.

14. Вовдюк Л. В. Дистанційне навчання. Безпека життєдіяльності. 2018. № 3. С. 16-17.

15. Врублевська М. О. Секрети успішного уроку географії. / М. О. Врублевська. – Х., Вид. група «Основа», 2005. – 141с.

16. Гавриленко К. М. Вимоги до професійного дистанційного навчання. Зб. наук. праць. Педагогічні науки. 2019. № 89. С. 56-60.

17. Гейко І. Використання інтерактивних форм і методів навчання. З досвіду роботи / І. Гейко // Тема. – 2004. – № 3/4. – С. 229-232.

18. Голюков А. П. Глобальна демографічна проблема: стан та перспективи/ Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, сер. «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм», Вип. 5. – Харків. – 2016. – С. 6-13.

19. Гуревич В. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях. – К.: Освіта України, 2006. -390с.

20. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Книга вчителя географії : Довідково-методичне видання / Упоряд. Н. В. Бескова, В. М. Проценко. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – с.16

21. Дичківський І. М. Інноваційні педагогічні технології. – К.: Академвидав. – 2004. –с. 280.

22. Довгань Г. Д. Інтерактивні технології на уроках географії: [Навч.-метод. посіб.] / Г. Д. Довгань. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 126 с. – (Б-ка

журн. «Географія»; Вип. 5(17).

23. Єльнікова О. В. Інтерактивне навчання – засіб модернізації освіти у сучасній школі / О. В. Єльнікова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. Праць – Київ-Запоріжжя. – 2002. – Вип. 24. – С. 84-88.

24. Ісаєва Г. Інтерактивні методи навчання під час вивчення географії в школі // Географія та основи економіки в школі. – 2004. – № 4 – С. 43-45.

25. Капітон О. В. Глобалістика і глобальні проблеми сучасності / О. В. Капітон [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://archive.nbuiv.gov.ua/>

26. Книш М. М. Політико-географічна глобалістика. Львів: Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2014.

27. Комар О. А. Інтерактивні технології – технології співпраці / О. А. Комар // Початкова школа. – 2004. – № 9. – С. 5-7.

28. Корнєєв В. П. Використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у навчанні географії // Географія, 2008 - №3(103)). – с. 4-6

29. Корнієнко В. О. Основні політико-ідеологічні доктрини та глобальні проблеми сучасності / В. О. Корнієнко, Г. Я. Буртяк. - Вінниця, 2003. - 91 с

30. Крамаренко С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. – 2002. – № 5-6. – С. 7-11.

31. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: Розвиток комунікативних і мовленнєвих умінь / Л. Кратасюк // Дивослово. – 2004. – №10. – С. 2-11.

32. Малая О. І. Інтерактивні та ігрові форми навчання на уроках географії // Географія, краєзнавство, туризм. – 2002. - №3.

33. Методи оцінки екологічних втрат: Монографія / За ред. д.е.н. Л.Г. Мельника та к.е.н. О. І. Корінцевої. - Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. - 288 с.

34. Міжнародні економічні відносини: підручник / за ред. А. П.

Голікова, О. А. Довгаль. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 464 с.

35. Наказ МОН Про затвердження Положення про дистанційне навчання [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>

36. Основи стійкого розвитку: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Л. Г. Мельника. - Суми: «Університетська книга», 2005. -654 с.

37. Основи стійкого розвитку: Практикум / За заг. ред. Л. Г. Мельника та О.І. Корінцевої. - Суми: «Університетська книга», 2005. - 358 с.

38. Побірченко Н., Коберник Г. Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій / Н. Побірченко, Г. Коберник // Початкова школа. – 2004. – № 10. – С. 8-10.

39. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко, за ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2006. – 192 с.

40. Просторові аспекти глобальних проблем людства // Голіков А. П та ін. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник / А. П. Голіков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К.: Либідь, 1996. – С. 292-314.

41. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 №2126-IX. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>.

42. Про внесення зміни до розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про повну загальну середню освіту» щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану: Закон України від 19.06.2022 № 2315-IX. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2315-20#Text>.

43. Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 711. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnogo-roku-pid-chas-diyi->

pravovogo-rezhimu-voennogo-stanu-v-ukrayini-i240622-711.

44. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 № 274. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274729-22#Text>.

45. Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5-6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 01.04.2022 №289. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.cv.ua/wp-content/uploads/2022/04/Dodatok-do-nakazu-MON-vid-01.04.22r.-289.pdf>.

46. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року: наказ Міністерства освіти і науки України від 01.04.2022 № 290. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0290729-22#Text>.

47. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: лист Міністерства освіти і науки України від 29.03.2022 № 1/3737-22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>

48. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН від 25.04.2013, № 466. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>

49. 48. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://rada.info/upload/users_files/41848402/65fa1552527840c2da59e2cc4bb5291f.pdf

50. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навчально-методичний посібник. - К.: ІЗМН, 1996. - 236 с.

51. Сафіулін В. І. Інноваційний пошук нових технологій навчання //

Інноваційні пошуки в сучасній освіті /За ред. Л. І. Даниленко, В. Ф. Паламарчук. К.: Логос, 2004. - С. 53-64.

52. Світова економіка : підручник / за ред. А. П. Голікова, О. А. Довгаль. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 268 с.

53. Середня А. Г. Використання інтерактивних форм і методів навчання (робота в групах) на уроках географії. / А. Г. Середня. – Кіровоград, 2007. – 79 с.

54. Стецюра Н. Інтерактивні технології навчання / Н. Стецюра // Освіта. Технікуми. Коледжі. – 2010. – № 2 (260). – С. 31–35.

55. Сучасні технології та інноваційні методи навчання: рекомендаційний бібліографічний покажчик (з фондів бібліотеки Криворізького державного педагогічного університету) / упоряд.: О. М. Грамм ; за ред. О. М. Кравченко. – Кривий Ріг, 2020. – 131 с.

56. Сучасні шкільні технології. Ч. 2 / Упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц. – К.: Ред. Загальнопед. Газ., 2004. – 128с. – (Б – ка « Шкільного світу»).

57. Федорчук В. М. Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога / В. М. Федорчук – Кам'янець-Подільський, 2003. – 208 с.

58. Чудакова В. П. Психологічні засоби самовдосконалення (розвитку творчого потенціалу особистості // Оцінювання та відбір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект. Науково-методичний посібник. - К.: ЛОГОС, 2009 - С. 144-168

59. Шевчук П., Фенрих П. Інтерактивні методи навчання: Навч. Посібник / П. Шевчук, П. Фенрих – Щецін : WSAP, 2005. – 170 с.

60. Шестопалюк О. В. Інноваційні моделі навчання в діяльності навчальних закладів / О. В. Шестопалюк // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. - №3. – С. 118-124.

61. Яськова А. О. Використання інтерактивних методів у викладанні географії / А. О. Яськова // Географія. –2006. – № 3. – (Дод.). – С. 1–8.

62. UNICEF [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/>

63. Prometheus [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<https://prometheus.org.ua/>

64. Vergeland European Center [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<https://www.schools-for-democracy.org/>

65. University of Cambridge [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<https://www.cam.ac.uk/>

66. Quick Minds for Ukraine [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<https://publishing.linguist.ua/>

67. Curriculum in geography in European countries [Электронный ресурс].
Режим доступа: <https://www.eursec.eu/Syllabuses/2022-01-D-45-en-2.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А

Використання інноваційних технологій на уроках географії

Таблиця А.1

Опис прийомів, які можуть бути використані на уроках географії

«Знайди пару»	Прийом, що вимагає порівняти перелік географічних назв, визначень понять і таке інше і знайти пару.
«Вірю – не вірю»	Вчитель або учні називають певні твердження, з якими інші учні класу або погоджуються або ні. Якщо не погоджуються, то пояснюють чому і дають вірну відповідь.
«Аукціон»	Навчальний прийом, що вимагає від учнів швидкості реакції та вміння давати конкретну, узагальнену відповідь. Може бути використаний на будь-якому етапі уроку. Учні «продають» як на аукціоні вірні відповіді – назви географічних об'єктів, поняття, що використовується під час вивчення теми, термінологію, яку було вивчено на уроці, і таке інше.
«Викликаю асоціацію»	<p>Учитель пропонує кожному з учнів висловити ті асоціації, які виникли у них при певних словах, наприклад «Африка» (жара, сухість, пустеля, слон тощо).</p> <p>Учитель наголошує на тому, що подібна робота буде проведена після вивчення всієї теми й учні переконаються наскільки більш складні і досконалі стали їх асоціації.</p>
«П'ять речень»	Робота в групах по чотири учні, кожен з учнів каже речення, що є продовженням попереднього, або за допомогою п'яти речень характеризують будь-яке явище або об'єкт.
«Естафета»	Учні виконують певні завдання по черзі, відповідь на кожне наступне запитання або завдання є продовженням попередньої відповіді. Запитання можна написати на картках, які будуть передаватись з одної парти на іншу.

(продовження таблиці А.1)

«Географічна розминка»	Даний прийом вимагає короткої відповіді на запитання, які ставить учням учитель, або учні, працюючи в парі, ставлять запитання один одному по черзі. Запитання стосуються географічних об'єктів, їх треба обов'язково показати на карті
«Географічна лабораторія»	Учні працюють в групах, парах або одноосібно над певними запитаннями, завданнями. Самостійно роблять висновки та узагальнення.
«Географічний диктант»	Прийом, що дозволяє учням розвивати набуті та отримувати нові навички та прийоми самостійної (групової, парної) роботи з картами атласу, текстом підручника (за конкретного бачення вчителя та організації роботи на уроці матеріалів Internet), додатковими джерелами географічних знань.
«Географічний практикум»	Виконання завдань, що пов'язані із нанесенням певних географічних об'єктів на контурну карту.
«Мікрофон»	Учні передають уявний мікрофон і висловлюють власну думку щодо певних запитань, проблеми, завдання. Висловлювання можуть бути окремими, а можуть доповнювати або продовжувати один одне.
«Експрес-тести»	Учитель пропонує учням дати відповідь на тестові завдання. Після виконання завдання проводиться самоперевірка або взаємоперевірка рівня правильності виконання роботи за зразком вірних відповідей на дошці.
«Картографічна лабораторія»	Учні виконують завдання в контурній карті. Знаходять, наносять та підписують на контурній карті назви географічних об'єктів.
«Інтелектуальна розминка»	Учні коротко відповідають на питання, що стосуються попередньої теми, базових понять, термінів, визначень і таке інше. Запитання може підготувати учитель або учні.
«Приваблива мета»	Учитель або хтось із учнів формулює цікаву мету, досягнення якої можливе через виконання низки завдань.

(продовження таблиці А.1)

«Кути»	Учні розподіляються на групи. Групи розміщуються по кутках класної кімнати, де кожному групу чекає завдання. У цій грі учні мають свободу вибору «кута». Учитель інструктує кожному групу, яка має за мету виконати завдання за певним напрямом (наукові теоретики, художники, письменники, допитливі і т. ін.).
«Прес-конференція»	Клас ділиться на кореспондентів та спеціалістів з певних питань, галузей, сфер. Перші задають питання, другі дають на них відповіді. Прийом дозволяє колективно підвести підсумки вивченого.
«Лови помилку картографа»	Учень чи вчитель, показуючи об'єкти на карті, припускається помилок. Інші учні класу повинні помітити та виправити цю помилку.
«Чомучка»	Учні відповідають на запитання, що починаються словом «Чому?» Запитання може підготувати вчитель або учні.
«Практичність теорії»	Учитель доводить, що базові знання, які отримали учні на минулих уроках, допоможуть їм самостійно опанувати новий матеріал та використати на практиці теоретичні знання у роботі з атласом і контурною картою.
«Відстрочена відгадка»	Учням пропонується завдання, відповідь на яке здобувається в процесі вивчення нового матеріалу. Відповідь треба обґрунтувати. Обговорення запитання, завдання проводиться під час закріплення нового матеріалу.
«Мозковий штурм»	Учні повинні виконати самостійне завдання одноосібно або по групах – опрацювати й вивчити навчальний матеріал, користуючись базовими знаннями, та пояснити його іншим групам.
«Дивуй»	Учитель або учні наводять цікаві приклади, що стосуються матеріалу теми уроку.
«Домашня заготовка»	Учні, отримавши завдання заздалегідь, розповідають матеріал (можна використовувати опорні схеми, малюнки, ілюстрації тощо).

(продовження таблиці А.1)

«Розгадка проблеми»	Учні самостійно або під керівництвом учителя в процесі роботи з різними джерелами географічної інформації знаходять відповідь на проблемне запитання.
«Так – ні»	Учитель згадує поняття, пов'язане з темою (наприклад, літосферна плита, рухи плит, рифтова зона, вулканізм, рельєф та ін.), а учні знаходять відповідь, ставлячи навідні запитання, на які можна відповісти лише «так» або «ні».
«Творча лабораторія»	Виконання учнями проблемних завдань пошукового характеру з використанням різних джерел географічних знань.
«Мандрівка»	Учні, працюючи в групах, парах або самостійно, виконують вже знайомі за ходом виконання завдання. Під час виконання завдання використовують різноманітні джерела географічних знань.
«Лови помилку»	Учень (учитель) дає характеристику географічного об'єкта, розповідає певний факт і таке інше і іноді навмисно припускається помилки. Учні повинні помітити та виправити її.
«Як? Що? Де?»	Учні або вчитель задають запитання, які починаються словами «що?», «де?», «як?».
«Власні приклади»	Учні наводять цікаві приклади щодо теми уроку (випереджувальне домашнє завдання) або доповнюють зміст проблеми, що вивчається, власними прикладами.
«Бліцопитування»	Вчитель у швидкому темпі задає учням запитання, а учні дають одну або декілька можливих вірних відповідей. За необхідності вони можуть доповнювати та розширювати відповіді своїх однокласників.
«Проблемне питання»	Учитель або учні під його керівництвом ставлять проблемне питання. До його постановки можна підійти через обговорення вже відомих учням фактів, через перегляд відео фрагменту, після відповіді на певні запитання, останнє з яких окреслює межі певної проблеми.

(продовження таблиці А.1)

«Роблю висновок»	Прийом вчить учнів робити висновки, узагальнення, синтезувати (комбінувати елементи вивченого в єдине ціле), оцінювати рівень виконання роботи, рівень власних навчальних досягнень, досягнень інших і класу в цілому. В залежності від потреби може використовуватися на будь-якому етапі уроку в залежності від потреби.
«Здивую всіх»	Учні розповідають цікавий матеріал, що стосується теми уроку, але виходить за межі шкільного підручника.
«Шпаргалка»	Завдання, що виконують учні, вимагає скласти конспект, схему, діаграму, логічний малюнок, який потім використовується в процесі усної відповіді на запитання чи завдання.
«Географічна мозаїка»	Вчитель або учні заздалегідь готують конверти, в яких на окремих аркушах дається визначення понять або номенклатура теми, що вивчається. З цих аркушів треба скласти і назвати це визначення.
«Учитель-учень»	Учні працюють в парах і по черзі виконують роль то вчителя, то учня.
«Дерево рішень»	Для використання даного прийому треба підготувати матеріали у вигляді табличок з написами взаємопов'язаних понять, назв тощо. На дошці для більшої зручності та наочності можна намалювати крону дерева. Учні, працюючи над запитаннями вчителя, називають складові частини «дерева» та магнітами прикріплюють таблички в певній частині «крони» дерева.
«Географічний вернісаж»	Учні готують малюнки тварин, рослин, пейзажів, що стосуються теми уроку. Малюнки займають місце на дошці, учні доповнюють їх власними розповідями.

*(продовження таблиці А.1)***«Ріелтор»**

За завданням ріелторської контори (фірма, що займається операціями з нерухомістю) вам необхідно оцінити житло з погляду купівлі-продажу, враховуючи такі соціально-економічні чинники:

1. Власне географічне положення об'єкта дослідження (будинок, квартира, садиба); центр чи окраїна населеного пункту; транспортна доступність (дорожче оцінюється житло поблизу станцій метро, транспортних розв'язок, тобто місць пересадок з одного виду транспорту на інший, відстань до роботи членів родини і вартість щоденних транспортних витрат).

2. Соціально-економічне оточення: наявність торговельних закладів (магазини, ринки), підприємств сфери послуг (перукарні, аптеки, приймальні пункти хімчистки, пральні), школи, дитячого садка, поліклініки; близькість промислових підприємств та їхній вплив на довкілля; наявність зеленої зони, парку, лісу тощо, тобто місць відпочинку, для прогулянок з дітьми, облаштованість їх; комфортність і чистота двору, вулиці.

3. Характеристика житла: тип забудови, її вік, стан, поверховість, кількість кімнат, забезпеченість ліфтом, телефоном, стан квартирних комунікацій (електрична проводка, опалення, сантехнічні системи) і т. д.

Характеристику житла треба закінчити висновком з обґрунтованою сумою вартості об'єкта дослідження. При цьому треба пам'ятати: чим більше місто, тим вища вартість житла. Дуже велике значення має також економічне благополуччя міста, тобто наявність робочих місць (наприклад, місто на Донбасі в ситуації економічної кризи чи передмістя столиці).

Завдання можна виконати у формі докладного оголошення про купівлю-продаж житла.

(продовження таблиці А.1)

«Питання до тексту»	Розпочинаючи роботу з текстом, поставити перед учнями завдання: скласти питання репродуктивного поширюючого та розвиваючого характеру. Потім провести конкурс на найцікавіше запитання.
«Своя опора»	Учитель навчає учнів складати власний опорний конспект нового матеріалу (полегшений варіант - розгорнутий план). Добре, якщо учні встигають на уроці пояснити сусіду свої опорні конспекти, а потім проговорити тему за чужою «опорою».
«Сторінка із щоденника»	Це захопливе творче займання можна використати на будь-якому уроці. Запропонуйте учням відновити сторінку зі щоденника члена команди корабля Колумба, учасника Бородінської битви, героя казки, відомого вченого тощо.
«Конкурс літописців»	Доречно використовувати під час повторення. Можна скласти літопис знаменних подій будь-якого періоду (століття, країни) з географії. Можна навіть провести конкурс творчо оформлених літописів.
«Рекламна пауза»	Для узагальнення й систематизації знань за кожною темою можна дати учням завдання виготовити рекламний плакат, буклет, афішу, листівку тощо. Міра засвоєння матеріалу добре виявиться в роботі.